

KEMENDI
ÁGNES

Festőnövények

MÓRA FERENC KÖNYVKIADÓ

Bevezető

Háziszövetek kifestése címmel 1864-ben egy falusi polgáraszony cikket írt a városi újságba, a Kolozsvári Közlönybe, és többek között azt tanácsolja: „A gyapjú sárgára festéséhez szedj zsoltinát, vagy ehelyett hánts vadalmafahéjat.” A szöveg így, minden magyarázat, botanikai leírás nélkül közli a receptek egész sorát. Nem volt ebben akkor semmi szokatlan, a növényeket ismerték, és városon is volt kihez szóljon az írás.

Ugyanebben az időben a kémikusok lázasan kísérleteztek azon, hogy az első szintetikus úton előállított festék, a szász-kék után továbbiakat is találjanak. És valóban, egyre-másra kerültek ki az új festékek a vegyészek laboratóriumaiából. Az ibolyaszínre festő mauvein nagyüzemi gyártásával (1856) pedig megkezdődött a szintetikus festékek iparszerű előállítása. A 19. század végére már jórészt ezekkel dolgoztak a festők. (Nemcsak a textilfestők, de minden más, festékekkel dolgozó mester, iparos is gyári színezéket használt a természetes festékanyagok helyett.)

Hamarosan vidéken, faluhelyen is népszerűek lettek a „bol-ti” festékek, valamint a gyárilag festett pamutfonalak, cérnák, szövetek. A 20. század elejére már csak a távol eső, földrajzilag elzárt kis falvakban festettek növényekkel. És ezzel több ezer év tapasztalata, tudásanyaga látszólag el is tűnt az elmúlt 150 év alatt.

A festőkisipar tevékenységét megismerhetjük ugyan a fennmaradt recepteskönyvek, okiratok alapján, de színezési eljárásaik nagy része a mi számunkra nem követhető. Mégpedig azért, mert sokféle segédanyagot használtak, némelyik módszer igen bonyolult volt, és komoly szaktudást igényelt, s a festőanyagaik is jórészt idegen, külföldi növényekből származtak, mint például az indigó.

Ha a régi festőnövények és felhasználásuk után kutatunk, okvetlenül merítenünk kell a paraszti hagyományból is. Igaz ugyan, hogy a festőnövények falusi, házi használatáról jóval kevesebbet tudunk, mert szakembereink csak akkor figyeltek

Az első magyar nyelvű Herbarium (1578) szerzője, Melius Péter a növények gyógyító hatása mellett megemlíti festőerejüket is. A 18. században Csapó József orvosdoktor az Új Fűves és Virágos Magyar Kertben, majd Veszelszki Antal, aki a népi szokásokat közvetlen tapasztalatból jól ismerte, az Erdei és Mezei Gyűjteményben részletesen, külön fejezetben foglalkoznak a festőnövényekkel.

A 19. századi gazdasági folyóiratok, mint a Nemzeti Gazda, a Gazdasági Tudósítások, a Kertészgazda, rendszeresen közölnek cikkeket a festőnövények természetéről és házi használatáról. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1846. évi vándorgyűlésére Rummy Károly esztergomi tanár összeállította „Jegyzékét azon festőnövényeknek, melyek Magyarországon, Slavóniában, Horvátországban és Erdélyben találhatók, festésre azonban eddig nagyobb részt nem használhatók, de kísértéseket érdemelnek”.

A század második felében Borbás Vince botanikusként gyűjtötte a növényekkel kapcsolatos néprajzi adatokat a századfordulón, figyelme a vadon termő festékfűvekre is kiterjedt. A népi festés értékes forrásmunkája Györfly István összeállítása (1921), mely részletes leírását adja, miféle növényekkel, módszerekkel színezték egykor házilag a fonalakat, festették a húsvéti hímes tojást.

fel rá igazán, amikor az ország nagy területéről már kiveszőben volt. Amilyen mértékben eltűnt a régi paraszti kultúra, ugyanúgy a festőnövények mindennapos használata is megszűnt.

Saját célra, házi használatra a parasztok nagyrészt a környezetükben található növényeket használták, és a szükséges rögzítőszerkezet is többnyire a háztartásból vagy a természetből származtak. Ezeket a festési „titkokat” ma is ismeri még egy-egy idős asszony vagy ember: ne feledjük, hogy egy eltűnőben lévő kultúra utolsó képviselői ők. A nagyon öreg ember emlékezete nagyszülei idejéből való ismereteket is őriz, így amit tőlük megtanulhatunk, az még a múlt századból származó hagyomány.

Magyar nyelvterületen leginkább Erdélyben maradt fenn a régi ismeret, ott is a hegyekkel elzárt, távoli vidékeken. A század 20-as, 30-as éveiben a bolti festékek mellett még használták a festőnövényeket is, elsősorban gyapjú festésére. A kászoni szövőasszonyok festékreceptjeit Szentimrei Judit gyűjtötte egybe 1950 elején. Magam is kíváncsi voltam, mi maradt meg ebből a számomra izgalmas, akkor még elevennek tűnő hagyományból az eltelt 30 év alatt. Vajon találók-e még valakit is azok közül, akik a recepteket elmondták, s ha igen, használják-e még a régi festékeket?

A kászoni falvakat járva, kérdezősködve, végül is megtaláltam Karácsony Ádámét, az idős festőasszonyt. Megismertem a portájáról: a verandáján ott száradt a szurokfű szegre akasztva. Magas kora ellenére is festeget még, de már csak a szurokfűvet, a májfüvet (orbáncfű) és az apróbojtorjánt használja. A bojtorján ott nő a háza előtt az árokparton, a többi a lánya gyűjti be a mezőről. Tisztán növényekkel festett gyapjúszőttest, vagy ahogy a Székelyföldön hívják, burjános festékest régóta nem szó már, javarészt bolti festékeket használ. A vegyi festékekkel nemcsak a szőttek hagyományos színei változtak meg, de az ízlésnek megfelelően cifrább, zsúfoltabb lett a mintázatuk is. Teréz néni maga mondta ki fölöttük az ítéletet, hogy a legszebb mégiscsak az ezeréves minta.

Ugyanebben a faluban szövőműhely is van, ahol a helybéli asszonyok népművészeti boltok számára szövik a festékes

szőnyeget. Bizonyos színeket újabban ismét növényekből állítanak elő, például a drappot orbáncfűből.

Régen minden falusi asszony értett a festéshez, ugyanúgy, ahogyan az élet egyéb szükséges dolgaihoz is. A vadon termő festőnövényeket a falu határából gyűjtötték be, a mindennapi munka bőven adott alkalmat erre. Minden tevékenységnek megvolt a maga ideje és rendje, így ugyanazokat a növényeket évről évre a kellő időben be tudták gyűjteni. A gyűjtögetés az életmód része volt, szükségleteik egy részét a természet elégítette ki.

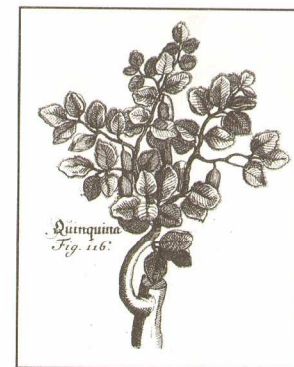
Ismerték a növényeket, tudták, mikor kell szedni, mikor adja a legszebb színt. (A csíki falvakban például azt tartották, hogy a szurokfű Szent János tájékán – június 24. – szedve fest a legjobban.) Többféle növényt ismertek egy-egy szín festéséhez, de mindegyik más-más árnyalatot adott. A legszebbeknek külön nevük volt, mint a sárgivirágból nyert tubáksárga, a szurokfűvel festett vörösbarna, a szurkfűszin és a dió burkából főzött kékényfekete.

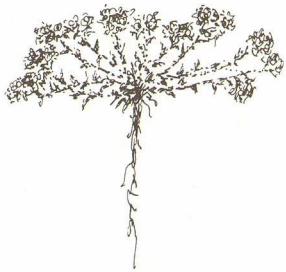
Akkor festettek, amikor nem volt más, fontosabb dolog a háznál, ezért többnyire szárított növényt használtak. A festés általában „ráérős” munka volt, a megfőzött növényt sokszor egy héttig is a levében hagyták, félretették, érlelték. Ha szárított növényt használtak, előtte pár nappal gyenge ecetes vízzel felöntötték, ázni hagyták, míg „megéled”.

Nem mértek pontos mennyiségeket a festéshez, tapasztalat szerint bántak velük. Legfeljebb a marok, a csipet, a mogyorónyi volt a mérték.

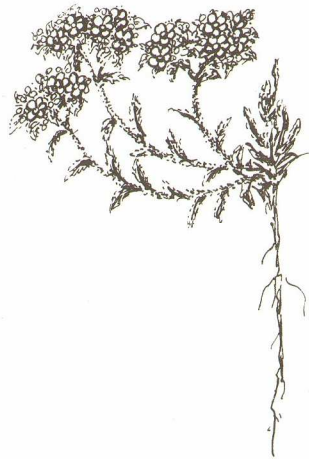
Számtalan fortélyát ismerték annak, hogyan lehet egy színt sötétebbé tenni, fényesíteni, miféle anyagokkal kell keverni, hogy tartós, erős maradjon a festés. Amíg nem lehetett a boltokban vegyszereket, rézgálicot, vasgálicot kapni, természetes anyagokat használtak rögzítőként. Például a patakmederből való rozsdaföldet vagy vasrozsdát, fahamut, éretlen, savanyú gyümölcsöket.

A természet közelében, azzal szoros kapcsolatban élő falusi ember a maga módján ismerte a természet sokféle jelenségét, törvényét. Tudása nem korlátozódott, nem szakosodott egy-egy részterületre, mint napjaink emberéé.

Báránypirosító

Csak egy ilyen mindennapos ráutaltság, használat teremthet olyan kifejező, találó szavakat, mint amilyenek a népi növénynevek. Ezek jobbára a növény jellemző tulajdonságát, alakját fogalmazzák meg, de utalhatnak a növény felhasználására is, például festő pipitér. Máskor legendák, babonák rejtőznek a növénynevében.

A festő csülleng szó például a növény külalakjára is figyelmeztet, és bár nyelvújítási alkotás, a népnyelvi „tsilleng-filleng” szavakból származik. Régebbi nevei a használatát fejezték ki: festőfű, kékfonal festéke, gyapjatfestő fű. A festő rezeda népi neve, a korbácsfű is a növény küllemét jelzi, ám valódi tartalma – Isten korbácsa – már babonás eredetre vall.

A báránypirosító (Alkanna tinctoria) neve is a régmúltba visz. Ez a növény az alföldi homokpuszták jellegzetes képviselője, azé a vidéké, ahol kiterjedt legeltető-pásztorokodó állattartás volt régen. A jószágot meg kellett jelölni, ehhez használták a pásztorok a legelők szélén termő „báránypirosító” fű gyökereit, amely élénkpiros színt adott. (Ma is jelölik így a jószágot, faluhelyen láthatunk csapatban legelő libák között festett hátút, de már a festék természetesen a boltból való.)

A hagyományos növényi festést éppen úgy a paraszti kultúra részének tekinthetjük, mint a többi mesterséget, készséget vagy a népszokásokat, a hagyományos paraszttzenét, a balladát, a népmeséket. Egyik sem létezik a másiktól függetlenül, egymás mellett jöttek létre, és éltek századokon keresztül.

A festékreceptek, festési eljárások, adatok nagy része – érthetően – régi anyag, korabeli könyvekből, leírásokból, gyűjtésből származik. Fontos forrásunk a magyar népművészet egy különleges területének, a székely festékes szőtteseknek a tanulmányozása. Ennek köszönhetjük, hogy a gyapjú színezésének sokféle eljárása nem veszett teljesen feledésbe. Palotay Gertrúd, Vámszer Géza, Szentimrei Judit munkásságának és az 1970-es etnobotanikai felméréseknek: Szabó T. E. Attila, Péntek János, Miklóssy V. Vilmos és Lőrinczi Etelka gyűjtőmunkája a csíki, a háromszéki asszonyok ősi festőfogásait mentették át a tudatunkba. A szövegben említett forrásokon kívül nagy segítséget adott egy ritka könyv, melyet Erdélyben, egy kis faluban őriz a helyi tiszteltes.

A könyv fordítás, német nyelvű eredetije 1713-ban jelent meg Nürnbergben. Szerzője Pictorius Baptista János, korának híres illuminátora*, aki művét festők, rajzolók, illuminátorok hasznára szánta. Hogy e festőmesterségről szóló könyv mi mindennel foglalkozik, azt elárulja a címe is, amely a kor szokása szerint az egész címoldalt megtöltötte: *Sok ritka és nevezetes Titkokkal tellyes Festés-Mesterség, melly tanít mindenféle Festékeket mesterségesen készíteni, és vélek hasznoson élni nem különben mindennemű Aranyozásokat, Ezüstözéseket, Zomántozásokat, Gyantározásokat, s több e' feeleket véghez vinni, egyéb különös és ezen mesterséghez tartozó, de még világ eleibe nem terjedett megjegyzést-érdemlő dolgokkal...* A könyvben szereplő festékek zöme ásványi alapanyagú, de egy tucat, növényekből kivont színezékről és felhasználási módjukról is említést tesz a szerző.

Aki ezt a munkát közel száz év múlva, 1802-ben lefordította (magát K. S. monogrammal jelölte), és a 150 oldalnyi szöveget kézzel lemásolta, szintén foglalkozott festéssel. Egyetlen, ma látható műve a helyi templom bejárata fölötti festett, tulipános dísz. Azt azonban már nem tudjuk, mi célja lehetett e fordítással: csak a saját szüksége és érdeklődése vitte-e rá, vagy másoknak, a környékbeli mestereknek is hasznára volt-e vele. Az is lehet, hogy változtatott valamennyit az eredeti szövegben, esetleg helyi receptekkel, netán saját tapasztalataival egészítette ki. Az mindenesetre biztos, hogy használatra szánta.

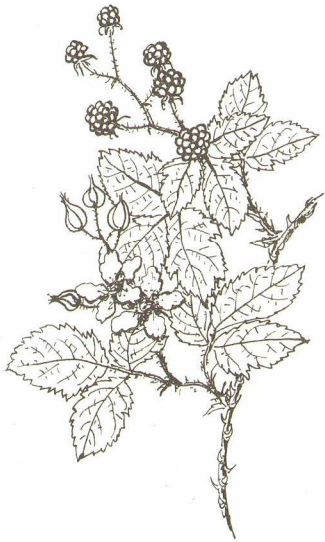
Csak néhány évtizedig dolgozhattak ennek alapján a festők, hiszen az 1860-as évektől már megjelentek az Ausztriából származó gyári festékek, és nagyon hamar elterjedtek. A könyv mégsem kallódott el. Őrizői – vajon hányan lehettek közel kétszáz év alatt? – úgy vigyáztak rá, amiként vigyázni kellene mindenre: szokásokra, nyelvre, kultúrára.

Könyvünk növényei majd mindegyike közismert – igaz, leginkább csak névről. Azt már kevesen tudják, hogy ezek a növények festésre is alkalmasak, és hogy sok mindenben a segítségünkre lehetnek ma is.

* Illuminátor: a könyveket festett kezdőbetűkkel, kis képekkel díszítő mester

A Festés-Mesterség számos, növényekből készíthető festékreceptet is tartalmaz

Erdei szeder, régi nevén Boldogasszony csipkéje

Jóformán minden növény tartalmaz több-kevesebb színanyagot. Ezek a vegyületek teszik színessé a virágokat, leveleket, ezek adják a termések és kérgék színeit. A növények színanyagai rendkívül változékony vegyületek, sokféleképpen kapcsolódhatnak egymáshoz és más vegyületcsoportokhoz, a színárnyalatok roppant sokaságát hozva létre.

Mégsem alkalmas minden növény festésre, csak amelyiknek tartós a színezéke: napfénynek, nedvességnek ellenáll, kémiai kapcsolatba lép a színezendő anyag molekuláival.

Az évezredek során számtalan növény festőhatását fedezte fel az emberiség. Becslés szerint közel 2000 különböző növényfajt használtak festésre a világon, és még ki tudja, hány, máig feljegyzetlen növényi festéket ismernek a természeti, törzsi népek.

E festőnövények nagy része azonban csak szűkebb környezetben terjedt el, használatuk egy-egy tájegység, népcsoport kézművességére jellemző.

Jóval kevesebb azoknak a növényeknek a száma, amelyek tartós és ritka szép színhatásuk miatt messze földön híressé váltak. Ezek a növények egykor nagy jelentőségű festékanyagokat adtak, és hosszú időn át kereskedelmi forgalomban voltak.

MIT FESTHETÜNK NÖVÉNYEKKEL?

Legelsőként talán saját testének festésére használta az ember a növényi színezékeket. Bőrből készített első öltözékeit is cserzette-festette növényekkel, majd a különböző szálanyagokból szőtt ruhaneműk megfestésével kezdetét vette a festőnövények legfontosabb alkalmazási területe: a kelmefestés. De készítettek fafestékeket is növényekből, sőt írásra való tintát, tojásfestékeket, ételszínezékeket is előállítottak belőlük.

A TEST FESTÉSÉRE

az őskor óta használják a növényeket. Hasonlóan a mai természeti népekhez, az ősember mágikus erőt tulajdonított a színeknek, színérzékelése lelki-szellemi élményekből fakadt.

A testfestésnek rituális szerepe volt, testre mázolt festékekkel a családi és törzsi életben, a társadalomban is rangot fejeztek ki. A festékeket összezúzott bogyókból, levelekből, virágok kisajtolt nedvéből készítették, és színes ásványi földdel, agyaggal vagy állati eredetű kötőanyagokkal keverték.

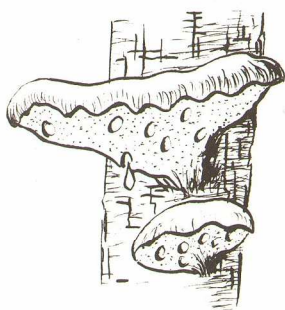
Hajfestésre, arcpirosításra később is használtak növényeket. A forró égövi brazilfa forgácsából és a hennacserje leveleiből főzött vörös színezék kitűnő hajfestő szer volt; a keleti nők a körmeiket is festették a hennából kivont nedvvel. Az erdei szeder vagy szép régi nevén Boldogasszony csipkéje: „ezen fűnek sűrű lúg-forma levével az ember haja megmosatván, megfeketedik”. A dió zöld burkából barna haj- és arcfesték készült: az európai előkelőségek, ha inkognitóban kívántak utazni, ilyen barna festékekkel kenték be arcukat. Nálunk népszerű arcfesték volt a bányapirosító gyökeréből készített kence. „Némely Asszonyok ez fű gyökerével ábrázatjokat pirosítják, hogy fiatalabbnak tessenek és kedvesebbek legyenek.” „E’ végre, azaz orca kendőzésre használják mások a vörös répa levét is, és a sáfrányos szeklice virágából kiszíratott piros festőt.”

A BŐRÖK SZÍNEZÉSE,

hasonlóan a testfestéshez, kultikus célokat szolgált az őskori társadalmakban. Az ásványi és növényi eredetű festékekkel színezett bőrdarabokra tollat, szőrt, csontokat kötözték, vagy az elejtett állatok trófeáit erősítették fel. A festékekkel bedörzsölt, átitatott bőroket az ásványi sók és a növények cserzőanyagai átjárták, és egyben tartósabbá is tették.

Valamennyi növény tartalmaz cseranyagokat – saját szöveteket védik ezáltal –, de bizonyos növényekben nagyobb mennyiségben fordulnak elő. Ezeket a növényeket, növényi részeket használták bőrcserzésre. A különféle növényi cserlevek enyhe alapszint adtak a bőrnek: barnássárgát, zöldessárgát, halványvöröset. A növényekkel cserzett bőr színezésére is növényi főzeteket használtak – de meg kell említenünk a puhaságukról és gyönyörű vörös színükről híres keleti szatytyánbőroket is, melyeket szömörcelével cserzették, és az állati

Kitűnő hajszőkítő a vöröshagyma burokleveleinek főzete: 10 dkg szárított hagymahéjat egy liter forró vízzel leöntünk, 2-3 óráig ázni hagyjuk. Használat előtt fél óráig főzzük, majd átszűrjük. A henna időnként kapható a gyógynövényboltokban, vörös hajfestéket főzhetünk a leveleiből, a dióburokból pedig barnát.

Feketedő likacsos tapló

eredetű skarlát festékekkel színezték. (Az ásványi cserzésű: timsóval, konyhasóval érlelt bőrt többnyire hidegen felvitt ásványi pigmentekkel festették.)

Egész könyvvel lehet írhatnánk a bőr festéséről, annak történetéről, de itt csak a történeti Magyarországra vonatkozó néhány adattal bizonyítjuk a festőnövények használatát ennél az ősi mesterségnél.

„A haladó kultúra ma kissé gyárias színt ad a festésnek, míg ugyanis a városba induló nyalka bojtár a vasfazék fenekéről kapar le egy kis kormot, hogy kiveresedő csizmaszárát befekeztítse, addig juhászunk maga készítette ki, varrta meg a bőrt. Fekete festésre berzsenyt, gubicsot és gáliczkövet főz össze, s langyos melegen a kimunkált bőrre keni” – írja a hortobágyi pásztorviseletről Ecsedi István. Egy homoródalmási születésű öreg juhász mondta: „... az elkészített bőrt cserlével, toplóval (taplógombával), diófahéjjal megfestik. Jó az epertopló. Lehet használni az egörfahéjat is.” (Magyar Nyelvőr, 1967) Az eperfán, diófán termelt taplógombát a szücsök is használták az irhabőr festésére. A hódmezővásárhelyi mesterek a tölgygubaccsal előfestett, alapozott bőröknek gombafestékekkel adták meg a végleges színét. A kiszáritott taplógombát porrá törték, kevés lúggal elkeverték, majd vízzel hígítva másodsorra is befestették a bőrt, így az szép barna színt kapott. Erdélyben, a csíki falvakban a diófagomba mellett a szilvafa és az almafa taplójával is festettek a szücsök.

A bőrgyártás mesterei is számtalan növényi színezéket használtak. Gergelyfi András írja az 1809-ben kelt *Technologia, vagyis a mesterségek és némely alkotmányok rövid leírásában* a kecskebőrből készített szattyán és kordovány festéséről: „... ezek legjobban Napkeleten, de már Erdélyben is készíttetnek... sárga színre festik: a festő kökény (benge) főtt levéhez timsót tesznek, kék színre indiggal és timsóval, zöld úgy leszen, ha előbb sárgán s azután kéken festik.”

Szép sárga színezéket adott a sóskaborbolya fájának és gyökerének héja. Veszelszki Antal írja róla, hogy „nemcsak Törökországban a híres szattyánokat, de itt nálunk is Pécsen, Pápán, Veszprémben evvel kezdenek a tobakosok és kordoványosok festeni”. Szömörécét „Olaszországból hozatnak a tímá-

rok, de a Balaton mellékén is bőven találhatik”, gyökerének és ágainak héja szép sárga színezéket ad. A vargamajoránna (szurokfű) forrázatával vöröses színt kaptak. A messzi tájakról származó festőnövényekkel is dolgoztak a mesterek: a vörös- és kékberzseny-fával, szantálfával, sárgafával. Frecskay János írja a Mesterségek Szótárában a bőrgyártásról, hogy feketére kékberzsennyel és vasfeketítővel, „ficzkőfestékekkel” színezték: „... e feketítőt úgy készítik, hogy vertvasdarabokat kihasznált sörcefrébe, ficzkősörbe raknak.”

FAANYAGOK FESTÉSÉRE

is használtak növényi kivonatokat. A falusi ember sokáig a bútoraikat is maga csinálta, és növényekből főzött festékekkel pácolta. Tompa vörös színt adott az égerfakéreg főzete, erre az alapra cserlével fekete mintázatot festettek. A cifrább festett bútor csak a 17. században vált divattá, ezt már asztalosmester készítette, aki földfestékekkel dolgozott, de ha a fényezésre használt kenceolajnak enyhe alapszínt akart adni, pár kökénybogyót vagy vöröshagymahéjat főzött bele.

KÉPEK FESTÉSÉRE

és írásra tintát készítettek a növényekből. A régi festők sokféle növényi festéket használtak, a festékeket ők maguk állították elő, sokszor igen aprólékos munkával. Ennek alapján könnyen az a benyomásunk támadhat, hogy a festékkészítés kicsit az alkimisták rejtélyes mesterkedéséhez hasonlít. Mi minden kellett a festőmesterek „boszorkánykonyhájába”, ha egy egyszerű tintarecept is így kezdődik: „Szerezz négy vagy öt jó vastag fazekat, fél ejtel jó régi esővizet és ugyanannyi jó erős ecetet.” (Az ejtel régi úrmérték: 1 ejtel = 1,5 l.)

Könyvek festésére az ásványi pigmentekhez növényi kivonatokat keverték a miniátorok: kék színek festéséhez az indigó, a festő csülleng, a bodzabogyó kivonatát, vöröshöz a festő buzér színezékét használták, sárgát sárfánnyal festettek. Theophilus Presbyter *A különféle művészeteiről* című művében írja le, „hogyan kell a festéket a könyvekhez kikeverni”.

Kisebb fatárgyak festéséhez fekete fapácot a tölgygubacs főzetéből vasgáliccal készíthetünk, barnát dióburokból, vörösbarna festéket az égerfa kérge és tobozai, sárgát a benge éretlen bogyói adnak. A legjobb alapanyag a finom rostú, tömött szövetű fa – mint a dió, tölgy, hárs – alaposan kiszáritva.

Csersavas tintát a tölgygubacsból, az égerfa kérgéből és tobozkáiból főzhetünk, mindkettőhöz vasgálicot és mézgát adunk; színes tintákat virágszirmokból (búzavirág, rózsza, dália, sáfrányos szeklice, mályva); termésekből (bodza, áfonya, fagyal, benge, sóskaborbolya); faháncsokból (almafa, sóskaborbolya) készíthetünk, timsó és mézga segítségével.

Varjútövisbenge, népi nevén festőkökény, festőszőlő

Egyfajta zöld szín elkészítéséhez szervesetlen, réztartalmú festéket, „spanyolzöldet keverj tiszta borral, és ha árnyékot akarsz festeni, keverj hozzá kevés kardvirág-, káposzta- vagy póré-hagymalevet”.

Falfestményekhez festéklakkokat készítettek a növényekből. Tiziano a buzérgyökérből állított elő hamuzsírral és timsóval a rózsaszíntől a legmélyebb pirosig változó színű lakkokat. Ezt krapplakk néven ismerik a festők. A hollandiai tájképfestők gyakori színei, a zöld és a sárga is növényi eredetűek voltak. Zöld színt a bodza és a benge érett termése, a sárgát pedig a sáfrány és a bengefélék éretlen bogyoí adták.

Veszelszki Antal említi, hogy a varjútövisbenge bogyoíából „a kép- és kártyafestők timsóval timporálva szép, kellemes zöld festéket készítenek”, a fagyalfa terméséből pedig kéket és feketét.

Növényekből főzött tintával íródott a régi kéziratos könyvek lapjain látható, jellegzetes barna színű írás. A különböző tölgyek gubacsából, kérgéből és más, magas csereanyagtartalmú növényi részekből készített csersavas vagy gallusztintát a 3. század óta használják írásra. A tintakészítés külön mesterséggé vált, a 19. század elején a nagyobb városokban nálunk is működtek ezzel foglalkozó mesterek, de házilag is csinálták. A régi kalendáriumokban, a hasznos házi tudnivalók között se szeri, se száma a tintarecepteknek.

Az alábbiakban a már említett *Titkokkal tellyes Festés-Mesterség...* című könyvből idézzük, hogyan kell „... minden virágoknak természeti színeket kivonni és mindenféle színű tentát csinálni: A minémű virágot akarsz áztass avagy vontass huszonnégy óráig tiszta és jól megszárt s a napfényen is valamennyiben megtisztult s szállott Lemonya lévben (citromlé), más nap ezt a vontatékot töltsed egy pohárba, s tedd a napfényre még-sűrűdni avagy keményülni, mikor velle élni akarsz, olvaszd el gummis vízben vagy tojásfehér vízben”.

Ezeket a festékeket mi is elkészíthetjük, sőt tintát is csinálhatunk magunknak házilag. Nem kell hozzá sok, egy marék bodzabogyóból, egy-két tölgygubacsból vagy néhány szál búzavirág szirmából már egy kis üvegce tintát kapunk.

Majdnem mindegyik tintareceptben előfordul a gumiarábi-

kum mint a festékek fényesítő- és kötőanyaga. A gumiarábi-kum a különböző afrikai akáciafák megkeményedett, gumiszérum nedve. Már az ókori Egyiptomban kereskedelmi áru volt: a gyógyászatban, textiliparban használták.

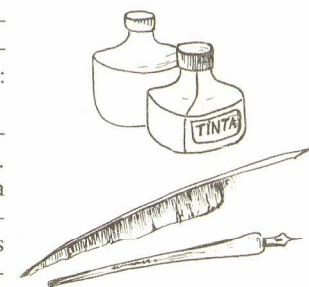
Kitűnően helyettesíthető a nálunk is termő csonthéjas gyümölcsű fák, például a szilva, cseresznye, mandula mézgájával. A mézga vagy „macskaméz” a fa törzsének sérülésekor a sebekből kifolyó nedv. Lehetőleg minél tisztább mézgát gyűjtünk, kéregdarabok, por ne kerüljön bele. Legtöbbször így is meg kell tisztítani: meleg vízben feloldva, vászonruhán átszűrjük, utána a levegőn beszárítjuk.

A HÚSVÉTI TOJÁSOK

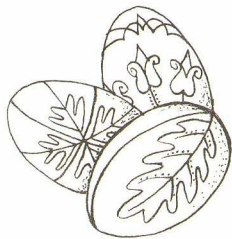
festéséhez növényeket használtak régen. Ezek közül a vöröshagyma héja ma is közzismert tojásfestő. A festett hímes tojás ajándékozása a húsvéti ünnepkör tartozéka, ám hagyománya ennél jóval korábbi. „Használata a magyar népnél azért jellemző, mert az ősvallás szent növényének, a hagymának a héjával főzték, ezzel szentelődött meg a tojás, s kapta titkos erejét.” (Szutórisz Frigyes)

A húsvéti tojás festése egész Magyarország területén ismert. Legtöbbször az előző évben szedett növényeket használták: az erdélyi Háromszéken a megszártott növényeket a tálásokra aggatott bokálykancsokban őrizték a nagyhétig, a tojásírás idejéig. Az egyszínű piros tojás festékét, a berzsenyfaforgácsot a boltból szerezték be, de a többi színezéket a vadon termő festőnövényekből készítették.

A tisztára mosott tojásokat előbb „megírták”: olvasztott viasszal a mintát rárajzolták, ezután festették. A dévai csángók az írott tojásokat előbb sárgítóba tették, s csak utána festették. Sárgítót a festő rekettye virágából, hagymahéjból vagy a vadalmafa héjából készítettek (mindegyikhez timsót adtak), ettől kapta a tojás későbbi élénk színét. Felső-Torontál megyében a piros és fekete színt „az ún. festőfából, piros és kék borsönyből (brazilfa, kékfa) készítik olyformán, hogy a festékanyagot tartalmazó faforgácsot kevés pálinkában megáztatják, azután pedig forró vízbe öntik. A pirosba egy kis timsót, a

Az itt felsorolt növények mindegyike gyűjthető vagy beszerezhető ma is – a berzsenyűfák kivételével, mely nálunk nem kapható. Érdeemes kipróbálni még a festőmályvával és a bodzabogyóval való festést; kékeslila színt adnak. A szárított növényt egy napig gyenge ecetes vízben áztatjuk, használat előtt felfőzzük, majd átszűrjük. Ebben a lében főzzük a tisztára mosott, zsírtalanított tojásokat. Ne használjunk vegyszereket a tojások festéséhez, ha étkezési célra készítjük!

feketébe egy kevés rézgálicot tesznek. Három színt alkalmaznak mindössze: sárgát, pirosat és feketét.”

Piros színezéket a berzsenyifán kívül a festő zsoltinából is készítettek. A zoltina sárga színt ad, de többnapig áztatással és szén fölött megpörkölve timsóval állítólag pirosat is festett. Sárgára színez még a vadalmafa hánca, a sáfrányos szeklice virága, az eperfalevél és a szőlőlevél főzete. A háromszéki tojásíró asszonyok úgy tartották, hogy a vadalmafa leveleit Szent János-nap előtt kell szedni, mert akkor festenek igazán jól. (Ősszel szedve a levelek már barna színt adnak.) Vörös festőlevet adott a nyírfalomb, a vadalmafa-kéreg és a szurokfű együtt főzve, zöldet a bürök szárából és a csalán leveléből kaptak, feketét gubaccsal vagy égerhéjjal festettek, mindkettőhöz rézgálicot adtak. A megfestett hímes tojást végül szárazra törülték, és szalonnabőrrel bedörzsölve kifényesítették.

AZ ÉTELEK,

Ártalmatlan ételszínezékek: a sáfrányos szeklice a húslevesnek ragyogó sárga színt ad, de sárgíthatunk vele tésztát is. A sütemények díszítésére való cukormázakat (zseléket) a bodza, a fagyal bogyoival vagy szederrel, áfonyával színezhettek, de éppúgy megfelel a cékla és a vöröskáposzta leve is. A növényekből kipréselt nedvet átszűrjük, és belekeverjük a mázba, krémbe, zselébe, gyümöleslébe, fagyaltba.

borok, tejtermékek, cukrászati készítmények díszítésére, színeik javítására használt színezékek is sokáig növényi eredetűek voltak; mint ahogy több országban már újra csak növényi ételfestéket szabad használni. Bár viszatérnénk a használatukra mi, magyarok is! Kivételesen mindig akad, nem mindegyik növényi festék alkalmas; ilyen például a földi bodza, amelyet borfestésre használtak régen. Romy Károly ezt írja róla: „A' Rátz-köznép azt a' bort tartja legjobbnak, a' melj fekete és sűrű. Hogy hát ennek az ízlésnek eleget lehessen tenni, a tsaplárok a rőt bort, gyakran a fejt is, földi bodzabogyóval szokták megfesteni. De attól a bornak nem csak kellemtelen íze van, hanem főfájást és szédelgést okoz...” (Nemzeti Gazda, 1818)

Ártalmatlan borfestő szer volt a fekete bodza, az áfonya, a fagyal termése, a feketemályva virága pedig néhány szem pörkölt makkal – a cseranyag pótlása végett – olyan jó borfestéket adott, hogy az így színezett bort még kémiai elemzéssel sem lehetett megkülönböztetni az igazítól.

Az ételeket, likőröket, édességeket sáfránnyal festették sárgára. A sáfránynak csak a bibeszálai szolgáltatták a festék-

anyagot, ezért rettenetesen drága volt. Drágasága miatt a sáfrányos szeklicével hamisították. Sárga és piros sajt- és vajfestő volt a dél-amerikai orleánfa maghéja, amelynek piros festékanyagát egyébként gyapjú és selyem festésére is használták. Fényes Elek 1842-es Magyarország statisztikájában említi, hogy több vármegyében is festik a sajtokat, így Zólyomban pirosra, zöldre, sárgára, Árva vármegyében pedig „a sajtoknak különféle formát adván”, vörösre festették azokat.

CSONTOT, SZARUT ÉS LÓSZÖRT

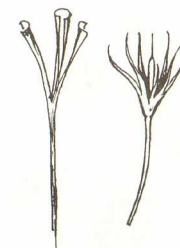
is festettek a növények főzeteiben. Theophilus írja le a 12. század elején kelt művében, hogy a püspökök, apátok botjainak gombjait a festő buzér gyökerével vörösre színezett csontokból vagy szarukból faragták ki, de kisebb gombokat is készítettek ily módon. (Érdekességként említjük meg, hogy a festő buzér az ún. vitális csontfestésre is alkalmas: a buzér leveles szárával etetett állatok csontja rózsaszínre színeződik.) Vörösre még a brazilfa főzetében festették a csontot, kékre az indigóval, zöldet pedig úgy kaptak, ha az előzőleg kékre színezett csontdarabot sárgafa főzetébe tették. Salétromsav, sósav és timsó szolgáltak segédanyagul a színezéshez.

Lószört vörösre, kékre, barnára vagy feketére festettek növényekkel. A szappannal teljesen tisztára mosott szört egy időre páclébe: ónsó vagy timsó és borkősav oldatába tették, ezután valamely festőnövény, brazilfa, kékfa, indigó főzetében áztatták. Az ily módon színezett szörből ékszereket, apróbb tárgyakat készítettek. Tseh Márton a *Lovakat orvoslókönyvben* (1797) leírja, miképpen kell magát a lovat, sörényét és farkát török módon vörösre festeni: „Elsőben timsót főzz vízben, kivel a' Ló serényét és farkát melegen mossad, annak utánna: végy vörös bersent (vörös berzseny)

Gummit (gumiarábikum)

Gallest (tölgygubacs)

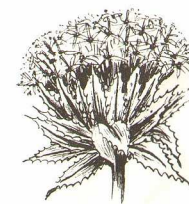
Egy marok zöld dió-kopátsát (dióburok). Két óráiglan főz ezeket 4 pint vízben... annakutánna három font török festéket végy, a' főtt vizet tölts reá, azután jól öszve-gyúrjad, kivel osztán jól bé-dörgölve a' Lovat fessed.”

A valódi sáfrány bibeszála és a sáfrányos szeklice fészekvirágzatából egy virágocska

A valódi sáfrány virága

A sáfrányos szeklice virágzata

Az „arab gumi” az afrikai akáciák, főként a szenegál akácia mézgája

1736-ból való feljegyzés szerint „az urak lovai akármí szőrűek voltak, de ha az lovak farkai fejérek voltak, azt berzsennyel szépen veresen megfestették, gyakrabban azt, mikor istállóban voltak felkötötték... zacskóban tartották; mikor az úr valahová ment, kivált paripán, azt kioldozták, hogy az ló farka szép fodrosan álljon”. (Apor, Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár)

A TEXTILFESTÉS

korai módszereit a törzsi népeknél még ma is fellelhetjük, vagy legalábbis következtethetünk rájuk szokásaikból. A színezés ősi módja volt, hogy különböző pigmentekkel, agyaggal, mésszel kevert földfestékekkel dörzsölték be a szöveteket. Ezek a színezékek fényre hamar fakultak, a vizet sem állták, ezért kötőanyagokkal: vérrel, tojásfehérjével, fagyantával keverték. Az első növényi festékeket is hasonló módon használták: bogycókat, gyümölcsöket, fakérgeket összetörtek, ebből pépet főztek, és a szövetre kenték. Tartósabb lett a színezés, ha a textilanyagot a növényekből főzött lében áztatták, főzték. Ősi mintázási mód, hogy a nyers vászonba előzőleg kavicsokat, kagylókat kötöznek, ezután teszik a színezőfürdőbe. Az elkötés helyein világosabb marad a szövet, ez adja a mintázatot. E megbízhatatlan módszerről említik tréfásan a későbbi festők, hogy „úgy is tarkáltak valamikor, hogy a tyúkok lábát befestették, s végigszalasztották a vásznon”.

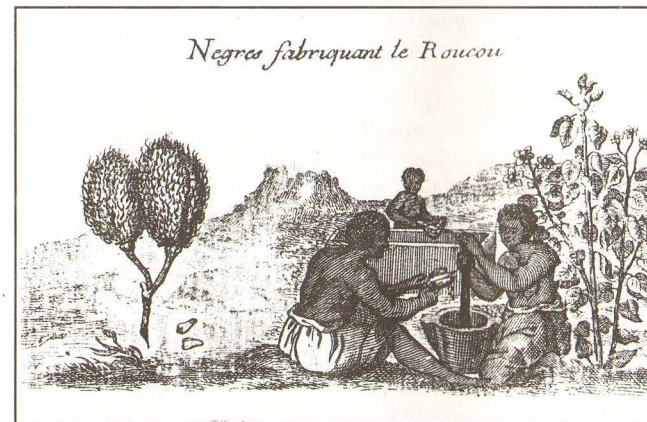
A régi keleti népek színes kelméinek festékanyagairól régészeti leletek vallanak. Sáfrányos szeklicével, indigóval festett szalagok kerültek elő egyiptomi sírokból (i. e. 2500 körüli korból), a festő csülleng és a buzér használata korai kínai, egyiptomi forrásokból ismert. A textilfestésről Európa területén legkorábban a bronzkori svájci cölöptelegek ásatásai adnak hírt. Itt a csülleng, a festő rezedá és a bodza maradványai mellett ásványi festékeket is találtak. Empedoklész (i. e. 5. század) pedig azt írja *Töredékeiben*: „A lennel keveredik a fényes sáfrány ragyogása”.

Plinius (i. sz. 1. század) *Természettörténet* című művében 12 festőanyagot ír le gyapjú, pamut és lenvászon színezésére.

A sárga színt a festő rezedá és a festő rekettye főzete adta, kékre a festő csüllenggel, barnára a dió zöld burkával festettek, a feketét a tölgygubacs főzetéből nyerték. Vöröset a festő buzér gyökeréből vontak ki, ám ez idők leghíresebb színezőanyaga, a bíbor állati eredetű volt: a meleg vizű tengerekben élő bíborcsigák mirigyváladékából állították elő.

A középkori európai nemesi viselet jellemző színei a vörös, skarlát, kék, zöld és narancs volt. Csak az alsóbb osztályok tagjai öltözködtek szerényebben. A legfontosabb festőnövények ebben az időben a buzér, a csülleng és a sáfrány, míg a skarlát festéket a Földközi-tenger mellékén honos örökzöld karmazsin- és magyaltölgyön élősködő kermesztetvekből vonták ki.

A 13–14. századtól sorra alakultak Európában a festőcéhek. Sokféleképpen tagozódtak; voltak, akik olcsóbb tömegcikkeket festettek, főleg fekete színre, mások a finomabb és színebb árúkkal foglalkoztak. Később külön céhekben dolgoztak

Az orleán vagy roucou (Bixa orellana) nevű trópusi növény maghéja narancsvörös festékanyagot tartalmaz, ezt erjesztéssel vonják ki belőle. Az előtérben a már megerjesztett magokat péppé zúzzák a bennszülöttek, jobbra a teljes növény látható (Pomet: A drogok általános története, 1964)

Egy XIII. századi francia kézirat mintás kelme készítését mutatja. Festés előtt timsóoldattal rajzolják az anyagra a mintát

1540-ből való Giovanni Ventura Rosetti receptskönyve, amely a középkori kelmefestészet egyik legfontosabb írásos emléke. A könyvből való fametszet a selyemfonalak festését mutatja be

a vászon-, a gyapjú- és a posztófestők, a festékkészítés azonban még a festőiparos dolga maradt.

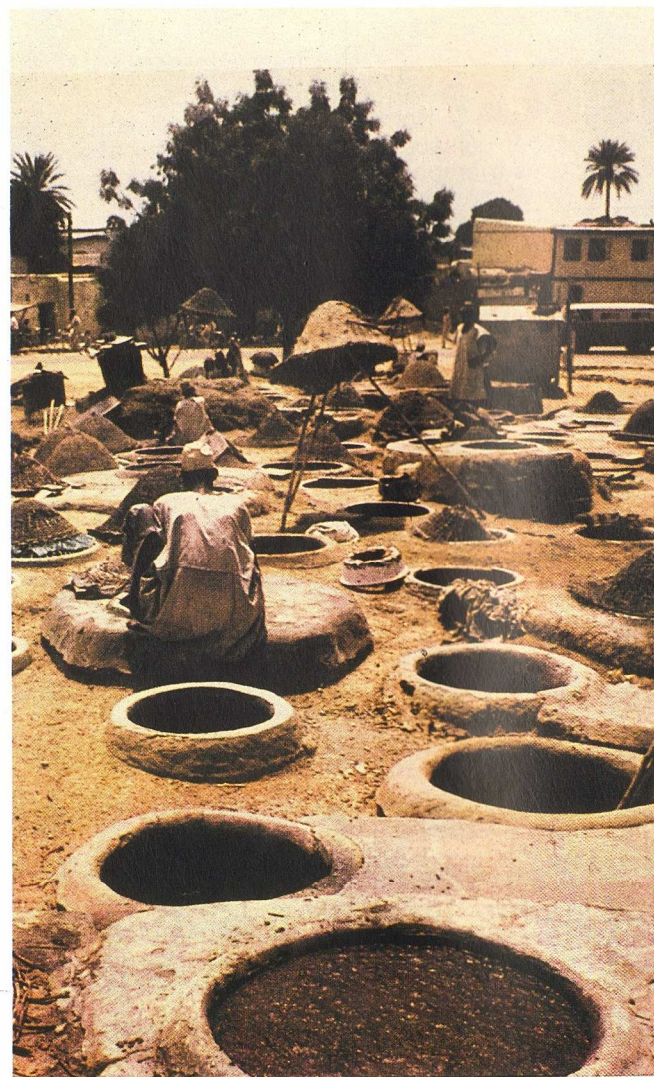
Amerika felfedezésével és a Kelettel, Indiával való tengeri kereskedelem révén jobbnál jobb növényi festékek kerültek az európai piacokra, köztük nagy mennyiségben az indigó, a különböző vörösfák, sárgafák, a kékfa, a katechu és egyéb színezékek. (Ekkor került Európába egy új állati színezék is, a kármin, melyet a közép-amerikai fügekaktuszon élősködő pajzstetűből, a koscsiltetvekből vontak ki.)

A festőfák Ázsia, Afrika, Amerika trópusain egész erdőket alkotnak. Közös tulajdonságuk, hogy a festékanyagot a fatest legbelső évgyűrűi, vagyis a fa gesztje tartalmazza. A festékanyagoktól, cseranyagoktól színes gesztet egészben vagy nagyobb darabokban szállították a tengeri kikötők közelébe épített festőfalombokba, ahol felaprították, megőrölték. Nem tartoztak a legtartósabb növényi festékanyagok közé, de olcsóságuk és egyszerű használatuk miatt mégis nagyon népszerűvé váltak.

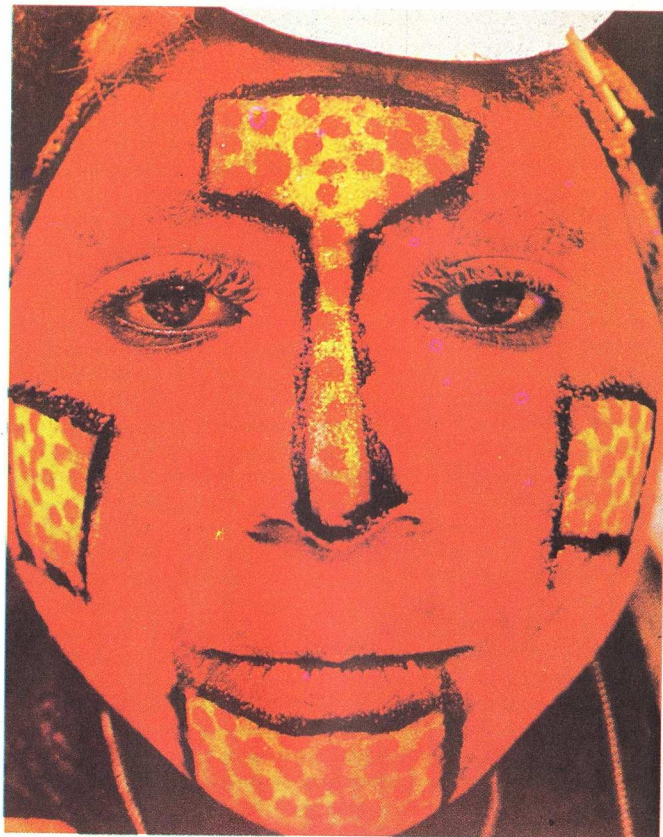
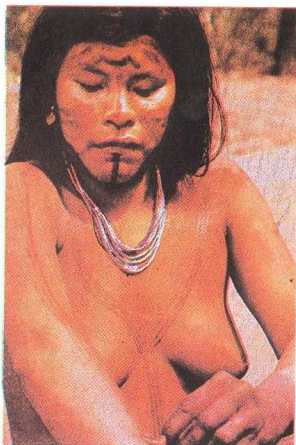
Legnagyobb csoportjuk a különböző vörösfák: a brazilfák és szantálfák. A brazilfát (*Caesalpinia echinata*) már Amerika felfedezése előtt ismerték Európában, hiszen az Indiában és Ceylon szigetén (ma Srí Lanka) is honos festőfa már a középkor elején fontos kereskedelmi áru volt. Régi füveskönyvekben *Lignum presillum* volt a neve. Amerika trópusi részein azután olyan erdősegeket találtak belőle, hogy egy országot neveztek el róla a spanyolok: Brazíliát. Magyar nyelvemlékeink mindenkor berzsenyfa vagy börzsönyfa néven említik; feltehetően már a honfoglalás előtt ismerte a magyarság ezt a festőnövényt. Éppen ezért a szövegben mindenütt megtartottuk ezt a szép hangzású szót.

A berzsenyfa forgácsából különböző pácokkal rózsapiros, sötétvörös (amarántsín), karmazsin- és bíborszínű festékeket tudtak előállítani. Gyapjút, selymet és pamutot festettek vele, sőt vörös tintát is készítettek belőle.

A berzsenyhez hasonló vörös festékanyagot tartalmaznak a szantálfák (*Pterocarpus santalinus*, *Pterocarpus indicus*). Élőhelyük India, Dél-Ázsia, Nyugat-Afrika és Amerika forró vidékei. A kérgükben található vörös nedv, a kino erős össze-

Balra: Földbe süllyesztett agyagtartályokban erjesztik az indigót a nigériai Kanóban
Jobbra: Sárga festéket különböző falevelekből készítenek, mozsárban összezsúzzák, azután kifőzik

Jobbra: Új-Guineában a vörösre festett arc a nők termékenységét szimbolizálja
Balra fent: Kolumbiai indián asszony tánchoz festi ki magát
Balra lent: Brazíliában urucu-magokból főzött vörös festékekkel festik a hajukat az indiánok

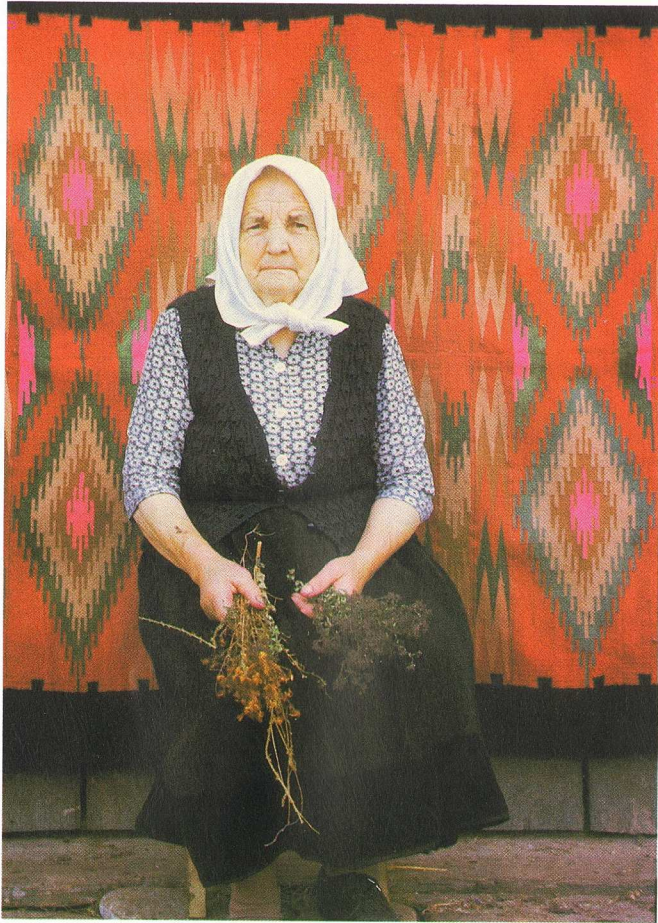
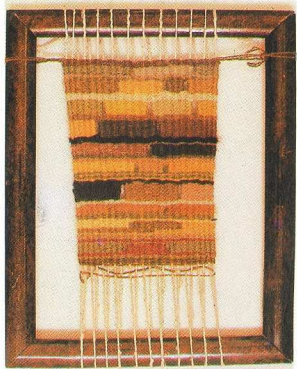
A test, az arc, a haj festésére sokféle növényi festékanyagot használnak ma is a törzsi népek körében. A növényi főzeteket, bogyók, termések kisajtolt nedvét színes ásványi földdel, fagyantával és más kötőanyagokkal keverik. A sűrűn felkent festék, a színek és formák rituális jelentésén túl, bizonyára védi is a bőrt a mérges rovarok ellen.

A középkori kelmefestészetet a színek szeretete jellemezte. Az uralkodó osztályok viselete valósággal tobzódott a színekben: vörös, skarlát, zöld, kék, narancs, többféle sárga, ibolyaszínű ruhákat viseltek. A festő anyagok két fejedelme a festő buzér és a festő csülleng. A buzérral vörös, téglavörös és barnás árnyalatokat festettek, a csüllengből pedig a kéken, feketén kívül zöld színt is nyertek.

Balra: Textilfestést ábrázoló flamand miniatúra 1482-ből
Jobbra fent: Késő középkori kelmefestés fametszeten
Jobbra lent: Kelmefestés, 16. századi iszlám kéziratból

Jobbra: Székely „festékes” a festőasszony mögött felfüggesztve. A kávészínű szurokfűvel, a drapp orbáncfűvel, a fekete égerkéreggel van festve, a többi szín bolti színezékekkel
Balra: Színminták növényekkel festett gyapjúszővésen.

1. nagy csalán (*Urtica dioica*) 2. farkaskutyatej (*Euphorbia cyparissias*)

1. enyves éger (*Alnus glutinosa*) 2. az enyves éger kérge

1. kocsányos tölgy (*Quercus robur*) 2. kocsánytalan tölgy (*Quercus petraea*)
3. tölgyfagubacs (a nagy magyar gubacs, az *Andricus hungaricus* gubacsdarázs okozta képződmény)

1. lucfenyő (*Picea abies*) 2. nyírfa és kérge (*Betula pendula*) 3. cserszömörce (*Cotinus coggygria*)

1. festő pipitér (*Anthemis tinctoria*) 2. vérehulló fecskefű (*Chelidonium majus*)
3. vadrezeda (*Reseda lutea*)

1. giliszaűző varádics (*Tanacetum vulgare*) 2. festő rekettye (*Genista tinctoria*)

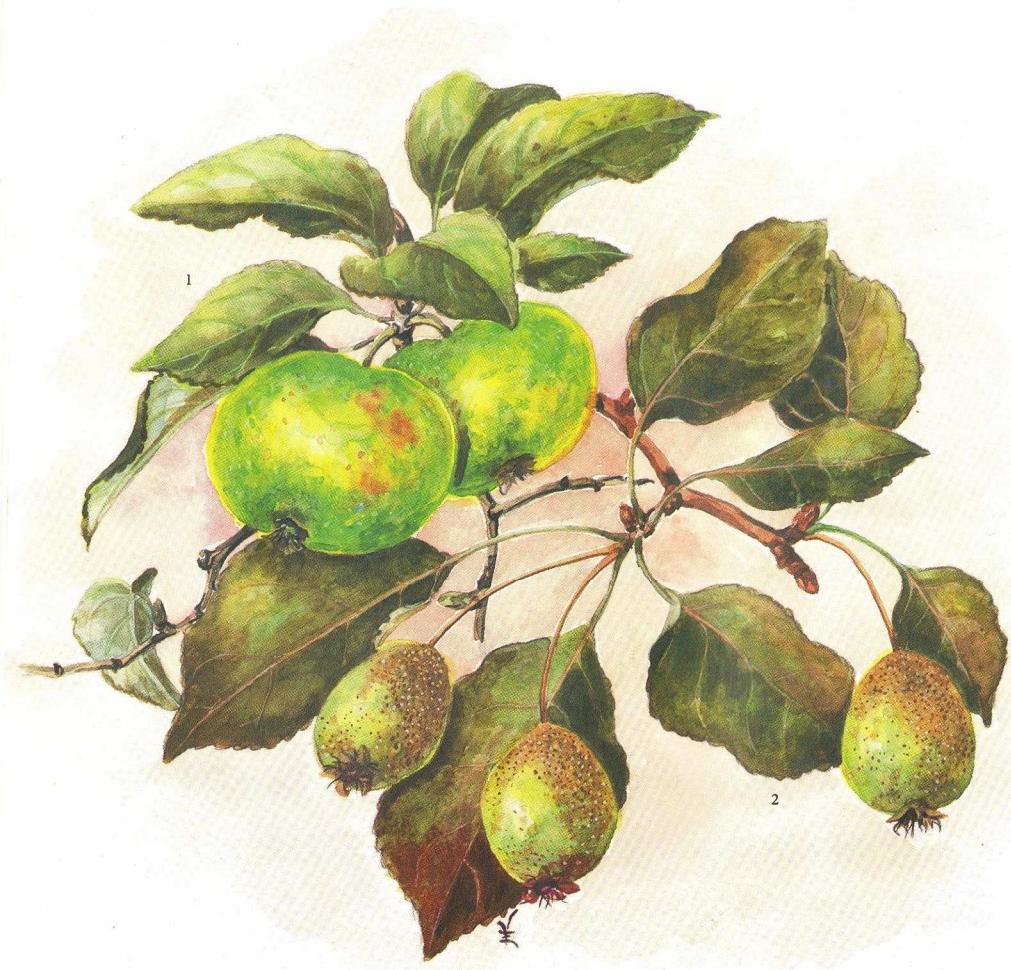
1. körömvirág (*Calendula officinalis*) 2. rézvirág (*Zinnia elegans*) 3. бүдösке (*Tagetes* sp.)

1. alkörmös (*Phytolacca americana*) 2. festőmályva (*Althaea rosea*)

1. szurokfű (*Origanum vulgare*) 2. orbáncfű (*Hypericum perforatum*)

1. vadalma (*Malus silvestris*) 2. vaskörte (*Pyrus pyraeaster*)

1. varjútövisbenge (*Rhamnus catharticus*) 2. kutyabenge (*Frangula alnus*)

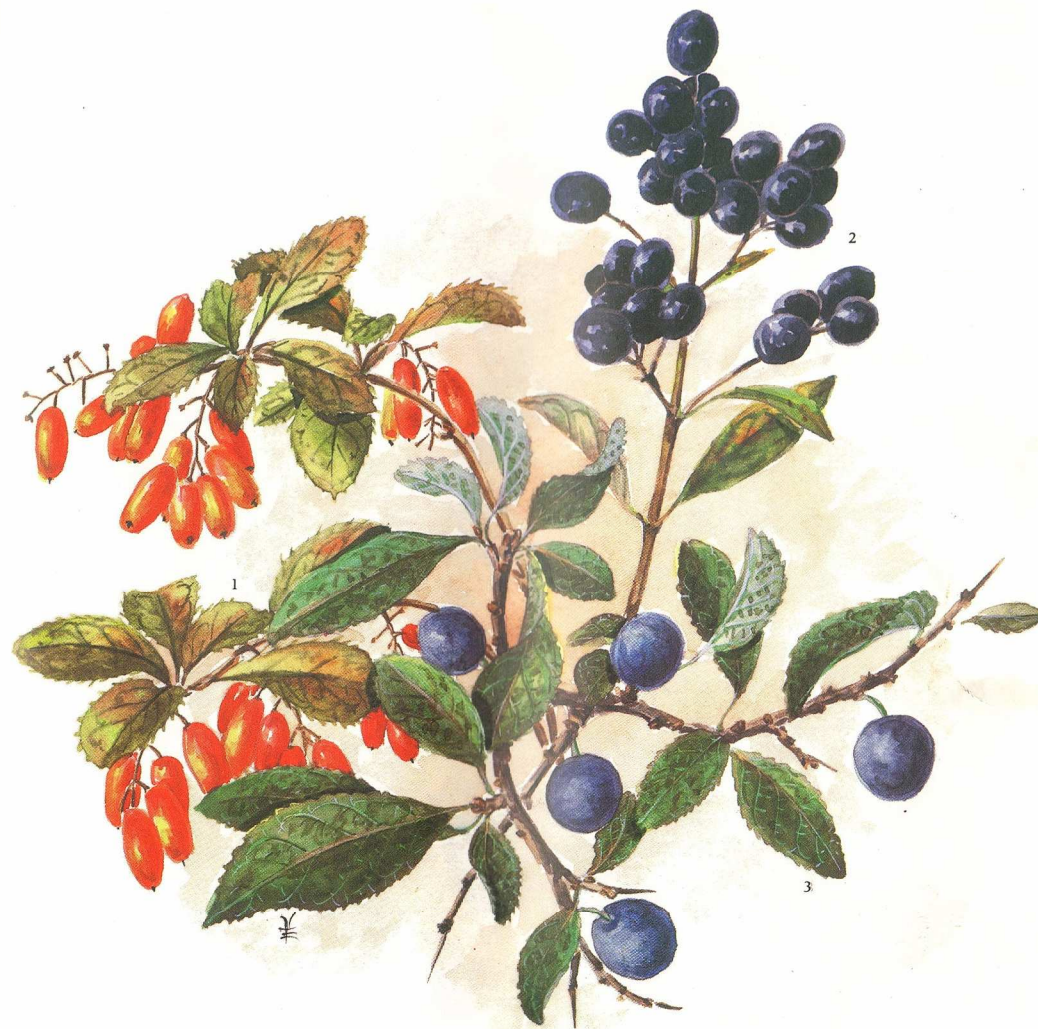
1. fekete bodza (*Sambucus nigra*) 2. gyalogbodza vagy földi bodza (*Sambucus ebulus*)

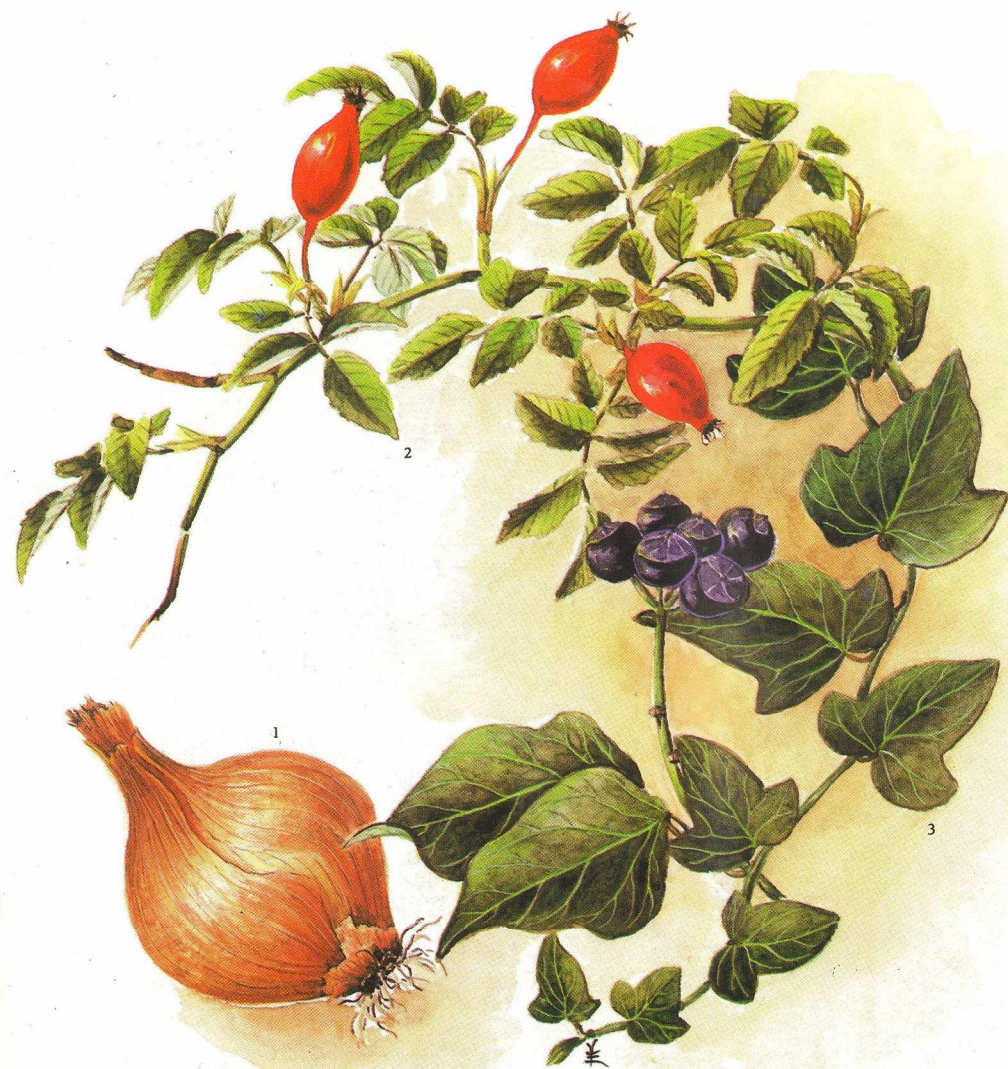
1. diófa (*Juglans regia*) ♂ barkavirágzat, ♀ női virág 2. termés

1. vadgesztenye (*Aesculus hippocastanum*) és termése 2. mag

1. sósaborbolya (*Berberis vulgaris*) 2. fagyal (*Ligustrum vulgare*) 3. kökény (*Prunus spinosa*)

1. hagyma (*Allium cepa*) 2. csipkebogyó (*Rosa* sp.) 3. borostyán (*Hedera helix*)

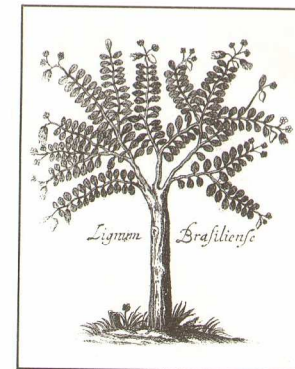
húzó hatású szer, a gyógyászatban használják. A szantálfák festékanyagát a porrá őrölt fából erjesztéssel vonták ki. Textilfestéshez más növényi színezékekkel keverték, bőrfestésre és bútorfénynek is használták.

A kékfa (*Haematoxylon campechianum*) vagy kékberzsenyfa nevét őshazájáról, a mexikói Campeche-öbölről kapta. Amerika felfedezése után a spanyolok hozták Európába. Festékanyaga, a bíborszínű hematoxilin a levegőn kékre változik, majd megfeketedik. Gyapjufonalat festettek vele kékre és feketére, gyakran más növényekkel, pl. indigóval együtt használták. Mikroszkópi metszeteket ma is festenek a kivonatával.

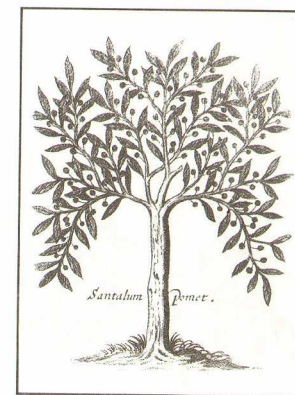
A magyarországi textilfestők a 16–17. század fordulóján céhesedtek. Jó részben külföldi színezékekkel dolgoztak, a hazai növények közül a festő csülleget, a cserszömörécét, a tölgygubacsot és az égerfából nyert festő lét használták. A mesterek pontos leírása szerint dolgoztak, s bár mindegyüknek volt egy-egy saját, féltve őrzött receptje, lényegében ugyanazok voltak a festékanyagaik, és a színezés menete is megegyezett.

A fonalak, szövetek házi festésekor a parasztasszony nem mért pontos mennyiségeket, ahogy a háziasszony sem mérte a naponta főzött ételeknél. Nincs szükség rá, hiszen a festés mindennapi tevékenysége volt, gyerekkora óta ismerte. Saját tapasztalatból tudta, miből mennyit kell használnia.

A mai szakirodalom általában grammra pontosan meghatározott mennyiségeket ír elő, akár egy szakácskönyv. Ez kétségtelenül ad valami segítséget, de akik maguk is hozzálatnak majd egy festőlé elkészítéséhez, tapasztalni fogják, hogy minderre nincs is szükség. A különböző színárnyalatot ki-ké saját maga kísérletező kedve és ügyessége szerint állíthatja elő. (A növények színanyagtartalma sem állandó, ugyanaz a növény más élőhelyről, más időpontban szedve eltérő színárnyalatot adhat.) De hasznos, ha a saját módszereinkről naplót vezetünk, esetleg színmintával is gazdagítva.

Brazilfa vagy berzsenyfa
(Valentini: Museum Museorum, 1714)

Szantálfafa
(Valentini: Museum Museorum, 1714)

A TEXTIL ELŐKÉSZÍTÉSE FESTÉSHEZ

Csak természetes eredetű textilanyagokat fessünk a festőnövényekkel, hiszen a növényi színezékek a műszálakat nem festik be maradéktalanul.

Először a textilanyagokat „beavatjuk”, vagyis lúgos vízben kifőzzük. Ez a művelet az előkészítés. A kifőzés során nemcsak a szennyeződésektől tisztítjuk meg, hanem a textilszálak is felpuhulnak, könnyebben isszák majd be a festőlevet.

Az előkészítést szappanos vízben végezzük. Tíz dkg gyapjúra vagy pamutra 3–4 liter vizet számíthatunk, ebben előzőleg feloldunk negyed darab mosószappant. A nyers gyapjút lassú tűzön fél óráig melegítjük, a pamutot egy óra hosszat erősebben főzzük benne.

Kifőzés után hideg vízben többször kiöblítjük.

FESTÉS

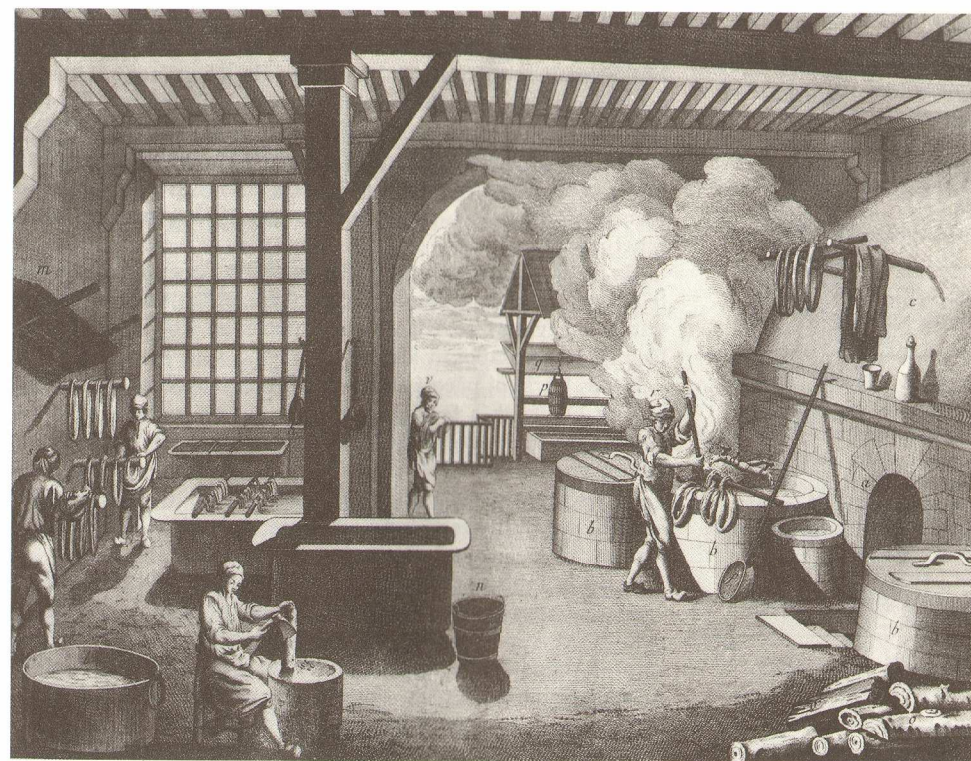
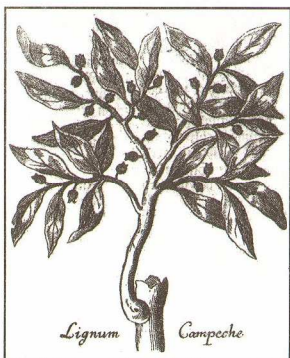
A különböző eredetű természetes szálanyagok nem egyformán színeződnek. Míg az állati eredetű gyapjú és hernyóselyem könnyebben festhető, a növényi eredetű pamut, len, kender rostjai nehezebben kötik meg a színezéket. Ezért ezeket magasabb hőfokon, hosszabb ideig főzzük, és a segédanyagokból is nagyobb mennyiséget használunk.

A növények festékanyagai többségükben színes, vízben oldható vegyületek. E növényekből egyszerű főzéssel oldhatjuk ki a festékanyagot, mint pl. a bodza bogyóiból vagy a festómályva virágjából. Más esetekben azonban hosszas erjesztés szükséges ahhoz, hogy oldhatóvá váljék a színezékmolekula, ilyen pl. az indigó színezéke. Sőt, bizonyos növényekben csak az erjesztés hatására válik színessé az addig színtelen festékanyag. Ilyen például a kékberzsenyfa rostjaiban található színezőanyag.

A festést jól tisztítható, zománcos falú fazekakban, vödörökben végezzük. Az átszűrt festőlébe nedvesen tesszük bele a textilanyagot, és addig főzzük, amíg a kívánt színárnyalatot el nem éri.

Tartósabb lesz a színezés, ha a textilt a festőlében hagyjuk kihűlni, majd a fazekat többször visszatesszük melegedni

Kékfa vagy berzsenyfa
(Valentini: Museum Museorum,
1714)

a tűzhelyre. Ezt a műveletet akár egy-két napig ismételtgethetjük.

Sötétebb színárnyalatot kapunk, ha a megfestett anyagot kicsavarjuk, öblítés nélkül megszáritjuk, majd visszatesszük a lébe, és ismét felfőzzük.

A színezés tartóssága nagymértékben függ a festőlé savhatásától. Míg a gyapjú és a selyem festésekor savat kell a fürdőbe adni, addig a pamut, len vagy kender színezésekor a konyhasó adagolása hoz eredményt, vagyis tartósabb színt. Savanyító-nak régen savanyúkáposzta-levet, éretlen gyümölcsöket használtak, ma ecettel savanyíthatunk.

Selyemfestő műhely.
A korabeli francia
műhelybelsőben a selyemfonál
festésének egyes műveletei,
eszközei láthatók
(Diderot: Encyclopedie,
1772)

Pácolás

Timsó

(kálium-alumínium-szulfát): szintelen, kristályos vegyület, a színeket alapvetően nem változtatja meg, de élénkebbé, teltebbé teszi.

10 dkg gyapjú

3-4 l víz

1-1½ evőkanál timsó (25 g)

2-3 evőkanál timsó (50 g)

10 dkg pamuthoz

Rézgálic (réz-szulfát): kék színű kristályos anyag, mérgező, óvatosan bánjunk vele! A sárga színeket zöldre változtatja; sötétebb árnyalatot ad

a világosbarna színeknek;

fekete színhez is használhatjuk.

10 dkg gyapjú

3-4 l víz

½ evőkanál rézgálic (10 g)

1 evőkanál rézgálic (20 g)

10 dkg pamuthoz

Vasgálic (vas-szulfát): sötétíti a színeket, egészen a feketéig. Vigyázni kell vele, nagyobb mennyiségben szétmarhatja a textilt, erős szer!

10 dkg gyapjú

3-4 l víz

¼-½ evőkanál vasgálic (5-6 g)

½ evőkanál vasgálic (8-9 g)

10 dkg pamuthoz

PÁCOLÁS

A festőnövények nagy része a gyapjút, selymet és pamutot közvetlenül is színezi, de a színek általában nem tartósak, mosáskor könnyen kioldódnak az anyagból. Tartósabb a festés, ha a textilt valamilyen fém-só (timsó, réz-szulfát vagy vas-szulfát) oldatába tesszük, vagyis: pácoljuk. Pácolhatunk festés előtt, közben vagy utána is. Aszerint, hogy milyen fém-sót alkalmazunk, ugyanazzal a színezékekkel más-más színt érhetünk el.

Ha festés előtt pácolunk, a fém-sót előbb kevés meleg vízben feloldjuk, majd ezt a tömény oldatot vízzel hígítjuk. Az előkészített, beavatott textilt ebben a páclében kb. 30-60 percig főzzük, majd alaposan kiöblítjük.

Festés közbeni pácolásnál a fém-só külön elkészített tömény oldatát keverjük a festőlébe, és csak utána helyezzük bele a nedves textilanyagot. Ügyeljünk arra, hogy ne maradjon feladatlan vegyszer a fazék alján, foltos lehet miatta a festés!

Festés utáni pácolásnál a már színezett textilt kicsavarjuk, és öblítés nélkül tesszük az elkészített páclébe, 30-40 percig főzzük, kiemelés, csavarás után öblítjük.

A legtisztább színeket a festés előtti pácolással érjük el.

A pácként alkalmazott fém-sók szája, bőrbe jutva mérgezőnek. Ezért kézzel ne fogjuk meg, valamilyen, csakis erre a célra használt műanyag kanállal vegyük ki az üvegből. A vegyszereket tartsuk olyan helyen, ahol gyermek nem férhet hozzá, és nem keveredhet élelmiszerrel.

A festőlevet és a pácoldat többször is felhasználhatjuk, így egyre halványuló színárnyalatot kapunk. A vegyszereket minden alkalommal pótoljuk, az eredeti mennyiségnek kb. a felét adjuk hozzá.

A magas cseranyagtartalmú növényi részek, például a tölgygubacs, tölgyfakéreg, az éger-, a lucfenyő- és nyírfakéreg, a cserszömörce levele külön pácolás nélkül is tartós barna színeket adnak. Ezért, más növényekkel együtt főzve, a színezékek megkötésére használhatók, különösen növényi szálon. Számítanunk kell azonban arra, hogy az eredeti színeket barnítják.

Festőnövények

GYŰJTÉS, SZÁRÍTÁS

Nagyobb sétákon, kirándulásokon minden évszakban találunk gyűjthető festőnövényt. Jó szolgálatot tehet egy rendszeresen vezetett gyűjtőnapló, amelybe bejegyezve a növények pontos lelőhelyeit, a szedés időpontját s hogy milyen mennyiségben találtuk azon a területen, milyen más növények társaságában – füzetünk az évek során valóságos kis kalendárium-má válhat.

A könyvben szereplő, gyűjthető növények mindegyike közönséges, gyakori növény. Ám ha természetvédelmi területen bukkanunk rájuk, onnan szedni nem szabad, mert a védelem az egész területre vonatkozik, nem csak az egyes növényekre.

Mint ahogy a saját kertjeink növényeiről gondoskodunk, ugyanúgy törődjünk a vadon termőkkel is: ügyeljünk arra, hogy a természet meg tudjon újulni a következő évben is.

Ezért több helyről gyűjtjük be a növényeket, egyszerre mindig csak annyit szedjük, hogy maradjon utánunk „magnak-való”. Ez a falevelek gyűjtésére is érvényes, a lekopaszított fa nemcsak mint látvány lehangoló, de a fa is megsínyli. (A termések, bogyók némelyike a madarak kedvenc csemegéje – ha késő ősszel, télen szedjük, mint például a fagyal terméseit, gondoljunk rájuk is.)

A legtöbb növény frissen szedve vagy megszáritva egyformán használható, ha a recept mást nem jelez. A növényeket árnyékos, szellős helyen szárítsuk meg, elterítve vagy csokorba kötve, felakasztva. (A napsütés kiveszi a színüket!) Akár így, akár felaprítva, vászonzsákba téve tárolhatjuk a felhasználásig. A frissen szedett bogyós terméseket mélyhűtve is eltarthatjuk.

csalán
kutyatej
éger
tölgy
nyír
cserszömörce
lucfenyő

TAVASSZAL GYŰJTHETŐ NÖVÉNYEK

A tavasz a kéreghántás ideje. Amikor megindul a fák nedvke- ringése, vagy ahogyan a székely emberek mondják: „mikor a fának megindul a mezgéje”, akkor hántják. „Amikor hámlik a fa”, a kéreg könnyebben, nagy darabokban fejthető le róla.

Élő fáról soha ne gyűjtsünk kérget, a fa belepusztul, ha kérge erősen megsérül! Az állandó fakitermelés miatt mindig találunk frissen kidöntött fákat, melyeket még a helyszínen le is hántanak.

Bár az ipar a magas csertartalmú kérgeket, elsősorban a kocsányos és a kocsánytalan tölgyét felhasználja, mindig van annyi maradék, hogy az egész évre való kéregmennyiséget begyűjthetjük egy ilyen alkalommal. A cserző- és festőanya- gok zömmel a külső durva, ún. pararéteg alatti háncsrétegben találhatók, ezt kell ügyesen lefejtetni. A tölgyekén kívül a lucfenyő kérge is jó festékanyagot ad.

Ha télen elmulasztottuk, kora tavasszal még szedhetjük az égerfa tobozkáit; igaz, a sok csapadék ekkorra már kilúgozta, nem színez olyan erősen.

A tavaszi metszéskor szedjük össze a lenyesett *fagyal-* vagy *sóskaborbolya*ágakat.

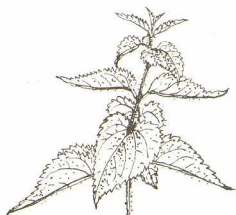
Májusban a *dió* lehullott barkáit gyűjthetjük festéshez.

CSALÁN (*Urtica dioica*)

Nagy csalán, csipős csalán. Jellemzésül álljon itt egy 1846- ból, ismeretlen szerzőtől származó újságcikk: „A szegény csalányt gazdaszszony, kertész és földműves valóságos kiirtó háborúval üldözi, pedig ő egyik a legtöbb oldalról haszonve- hető növények közül. Egészen fiatal levelei nagyon jó zöldsé- get adnak; a szár rostjait szintúgy meglehet szőni, mint a kenderéit; gyökerei konyhasóval vegyítve szép sárga festékül szolgálnak; – ifjú szarvasmarháknak az összezúzott csalány nagyon egészséges takarmány. És még a mellett a szegény üldözött minden ápolás nélkül a legtermékletlenebb földben is megerem, évenként kétszer kaszálható s a legfinomabb széna válik belőle.” (Természetbarát)

A frissen szedett, fiatal csalánlevelekkel *halványzöldre* fest-

Festésre a csalán levelét és gyökerét használhatjuk. A leve: *halványzöld*, timsóval *sárga* színt ad; gyökere timsóval *sárgát* fest.

hetjük a gyapjút, ez azonban erős napfényen kifakul. Györffy István közlése szerint sárga festéket ad a csalán, ha a fiatal leveleit megfőzik, majd savót és timsót adnak a leszűrt léhez. Savó helyett savanyíthatunk ecettel is.

Sárgára festi a gyapjút a csalán gyökere is: a gyökereket nyáron fölszedjük, megmossuk, apróra vágjuk. Főzetében timsót oldunk fel, és a gyapjút 1-2 napig benne hagyjuk, közbe- közbe fölmelegítjük. Öblítés után szárítjuk.

FARKASKUTYATEJ (*Euphorbia cyparissias*)

A többi hazai kutyatejtől keskeny szálás, „a cyprushoz és házi fönnyükhöz hasonló levelei” különböztetik meg. Tömegesen nyíló sárga virágaival áprilistól júliusig díszíti az utak mentét, száraz réteket, parlagokat. Ősszel is feltűnő színfolt az elnyílt virágok alatt szépen megpirosodó fellevelkéivel. Az ebtej, fűtej vagy farkasfű szárának bőséges tejnedve bőrizgató anya- gokat tartalmaz, ezért szemölcs, bibircsók kimaradására hasz- nálták egykor. „Elvetemült koldulók által gyakran használt- tik mesterséges testi fekélyek készítésére, mellyekkel a népet könnyörületességre bírni kívánják.” (Kubinyi A.)

A növényt 1-2 órán keresztül főzzük, míg a festőlé erős *sárga* színt nem kap. Ekkor kiszedjük, timsót adunk a lébe, és ebben melegítjük a textilanyagot lassú tűzön, 2 órán át.

Sötétebb sárgára úgy színezhethetjük a fonalat, ha a kifőzött növényt fél napig még a levében hagyjuk ázni. Ezután kicsa- varjuk és elterítjük száradni a napon. Ha megszáradt, vissza- tesszük a festőlébe és újra felforraljuk. Majd átszűrjük, timsót oldunk fel benne és 2-3 óráig főzzük benne a kelmét. Öblítés után szárítjuk.

MÉZGÁS ÉGER (*Alnus glutinosa*)

Mézgás éger, közönséges égerfa, fekete beregfa. A kora tavaszi ragadós hajtásai és a kicsipett csúcsú levelei alapján könnyen megkülönböztethetjük a másik égerfajtól, a hamvas égertől (*Alnus incana*), mely festésre kevésbé alkalmas.

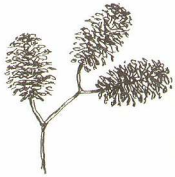
Élőhelye vízhez kötött, folyópartok, hegyvidéki patakok,

Sárgára színezhethetünk a farkasfű föld feletti, teljes virágzásban szedett részével. Ugyanígy alkalmas festésre az erdei kutyatej: (*Euphorbia amygdaloides*) és a napraforgó kutyatej (*Euphorbia helioscopia*) is.

Farkaskutyatej

A kéreg pácolás nélkül barna színt, vasgáliccal *feketét* ad; a belső vörös színű háncsa *vörösbarnára* színez. A zöld tobozok *sárgásbarnát*, beérve *szürkét*, vasgáliccal *feketét* festenek.

Az éger áltobozai

láperdők jellegzetes növénye. Apró áltobozai télre megfedkednek, és tavaszig az ágakon maradnak.

Fája sok cseranyagot tartalmaz, ezért a víz alatt ellenálló, a legtovább tartó faanyag. „Vízben az égerfa kővé válik – írja róla Veszelszki Antal –, ahonnan hajdani eleink a Kani'sai és Etsedi Várainkat a Velenceiek példája szerint égerfa lábakra építették.”

Használták az égerfát háztetőlécnek és hordódongának; kérgéből a csizmadiák cipő- és csizmakérgéket csináltak, de „sok baj vót vele, mert megfestette a harisnyát”. (Magyar Nyelvőr, 1967)

Az égerfa volt a leggyakoribb feketeére festő növényünk. A gubacsapók a kérgének (héjának) főzetével színezték a fekete gubához való gyapjút vagy a kész szövetet. A szőke vagy daruszinű gubát úgy készítették, hogy 20% festett fekete gyapjút keverték a festetlenhez, így kapták a kellő színt. Égerhájjal festettek a kalaposok, a posztófestők, és „tímárok-nak való égerfa virág”-ot említ egy 1648-ból való nyelvemlékünk.

A székely férfiviselethez szükséges fekete posztót régen égerhájjal és rézgáliccal festették, a Kászon-vidéken ehhez fekete nadálygyökeret is főztek, fényesebb lett a szín általa.

Az égerfa kérgén kívül tobozaival is festhetünk, mégpedig nyár végén, még zölden szedve, vagy télen, mikorra már megfeketedtek.

Gyapjút, pamutot festhetünk az égerrel, sőt fapácot és fekete tintát is készíthetünk belőle. Magas csersavtartalma miatt nem szükséges pácolnunk, csak ha az alapszínét akarjuk változtatni.

Egerszéken Tankó Johanna a következő recept szerint festett égerhájjal *feketére* – igaz, negyven évvel ezelőtt, de a módszer ma is ugyanúgy követhető: tavasszal, amikor hámlik a fa, akkor hántjuk a kérget; felöntjük annyi forró vízzel, hogy ellepje, és állni hagyjuk két napig. Ezután felfőzzük, és zöld gálickövet teszünk bele. Kevergetve tovább főzzük, majd átszűrjük.

A meleg lébe beletesszük a gyapjút, és két órán át főzzük. Végül kicsavarjuk és öblítjük. Ugyanígy színezhetünk pamutanyagot is vele, *sötétszürke* színt kapunk.

Az éger áltobozait a kéreghez hasonlóan használjuk. Vasgáliccal, kevés mézgával – miként a tölgygubacsból – fekete íróintát készíthetünk belőlük.

KOCSÁNYOS TÖLGY (*Quercus robur*)

KOCSÁNYTALAN TÖLGY (*Quercus petraea*)

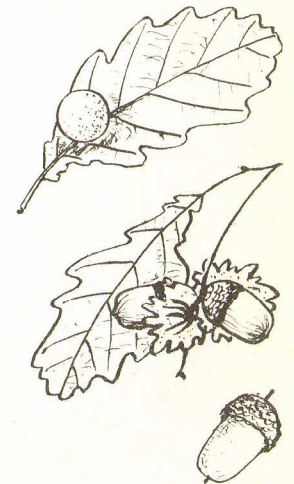
Komoly, méltóságos fák, magányosan növe hatalmas lombkoronát fejlesztenek. Hosszú életűek, a hagyásfának, jelfának megtartott példányai több évszázadot is megérhetnek.

A tölgyek fája, magas cseranyagtartalmuk miatt a víznek, korhadásnak ellenáll, ezért halászcsonakokat, sőt tengerjáró hajókat készítettek belőlük. Keménységük, szívósságuk révén kitűnő épületfát, bútorfát szolgáltatnak. Termésük, a tölgy-makk, ma már csak a vaddisznók őszi csemegéje, de korábban „házi rokonaikat” is makkoltatták. A szegény embereknek ínségeledele volt, gabona híján örölt tölgy-makkból sütöttek kenyeret maguknak.

A tölgyek kérge volt nálunk a legfontosabb növényi bőrcserző anyag, ma is termelik még erre a célra. A cser, cserfa szavunk azonban nemcsak a csertölgyet (*Quercus cerris*) jelenti, hanem egyéb olyan fát is, amelynek a kérge cserzésre alkalmas. Elsősorban a kocsányos és kocsánytalan tölgyet, de az égerfát és a kőrisfát is. Erre utalnak a Cseréger, Kőröscser földrajzi neveink is.

Csernek külön erdőt neveltek régen, ennek volt a neve: csere. A cserést fiatalon vágják, mert a 10-15 éves tölgyfák kérge tartalmazza a legtöbb cseranyagot. Április végén, május elején hántották a fákat, ekkor a „legmizgésebb”, vagyis nedvben a legdúsabb a kéreg. A cserhántás ideje a tímárok ünnepe volt: „A héj lehántását napszamosokkal végeztették; vasárnap a többiek is kimentek segédjeikkel, családtagjaikkal, sonkával, borral. Legfőbb gondjuk volt a felhők figyelése, az esőtől jobban féltették a csert, mint a tolvajoktól. A megázott cser értéktelenné vált egészen.” (Néprajzi Értesítő, 1927)

A Magyarországon termő tölgygubacsok közül a legértékesebb a zsírosgubacs, azaz a *suska*. A suskák a tölgy-makkok kupacsain fejlődnek, alakjuk sokszögű; belőlük készül a legjobb tinta. A kis és nagy magyar gubacs egyaránt gömb formájú, utóbbinak rücskös a felszíne.

A tölgyek kérge egyúttal barna színezéket is tartalmaz. Erdő-vágáskor, a frissen kidöntött fákról gyűjthetünk kérget, a belső, puha háncsréteget kell lefejtetni.

A friss kérget két óra hosszat főzzük, a szárítottat csak egy napi áztatás után használjuk. A puhára főzött kéregről leszűrjük a levét, nedvesen tesszük bele a gyapjút, és 1-1½ órán át főzzük. Pácolás nélkül *világosbarna-sötétbarna* színt ad. A kéreg cersavtartalma változó, ezért adhatunk hozzá még tölgygubacsot vagy égerkérget. A vasgáliccal pácolt gyapjút *feketére* festi.

Kitűnő cserző-, festőszer a tölgyek gubacsa is. Melius Péter írja róla, hogy: „szorító, festő természetű, ténnyben igen jó”. A tölgygubacsok a gubacsdarazsak által okozott növényi károsodások, a darazsak lárvái fejlődnek bennük. Bőr-cserzéshez és tintakészítéshez gyűjtötték, fontos kereskedelmi cikk volt a múlt században.

A gubacsokat augusztus végén, szeptember elején szedjük. Egészben vagy szétzúzva megfőzzük, porrá tört vasgálicot teszünk bele, és állni hagyjuk. Mikor beérett, a leve megfeketedik, ekkor kevés ecetet és mézgat adunk hozzá, és sűrű szövésű vásznon átszűrjük. Az így készült fekete színű gubacsintá írás közben, a levegővel érintkezve átalakul, a papíron barnás színű, vízben oldhatatlan vegyületté válik. (A vas két vegyértékű, vízben oldható sója a levegőn három vegyértékű, nem oldódó vegyületté oxidálódik, az írás tehát nem mosódik el. Az írás előtti oxidáció megakadályozására tesszük bele az ecetet.)

NYÍR (*Betula pendula*)

Egész Európában honos, de igazán a hűvösebb, északi tájak jellemző fája, a fenyvesek kísérő növénye. Terméketlen, kisavanyodott talajon is megtelepszik, olyan helyeken, ahol a kevés tápanyag miatt más növényfajok nemigen maradnak meg.

Fiatál ágaiból régen fáklyát faragtak, és kiszáritva gyertya helyett használták. A nyírfából könnyen készíthettek apró szegeket a cipőtalpaláshoz a falusi suszterek. Kérge könnyen

lefejtethető, kéregedényeket, gyümölcszedő kászut csináltak belőle. (A kászu a nyírek, fenyők, cseresznyefák kérgéből készített hengeres vagy tölcser formájú edény.) A nyírfá törzsét kora tavasszal megcsapolták, úgy mondták: viricselik. A belőle kifolyó nyírvíz gyógyhatású, mellbetegek itták régen. A nyírvizet szépitőszernek is használták, a Vasárnapi Újság 1885-ös hirdetése szerint a nyírvízből készített balzsam „majdnem csodálatos hatással bír”.

Festésre a nyírfá levele, kérge és kis mennyiségben a barkája használható.

A leveleket kb. két óra hosszat főzzük, ezután átszűrjük, és a langyos lébe beletesszük a timsóval pácolt gyapjút. Egy óráig főzzük benne, majd öblítjük, szárítjuk.

A kéregdarabokat kétnapi áztatás után legalább 3-4 óra hosszat főzzük. *Tompa barna* színt ad.

Júniusban gyűjtjük a nyír termős barkáit. Többórás főzés után jól szétnyomkodjuk, a levében *sötét rózsaszínre* színeződik a gyapjút.

CSERSZÖMÖRCE (*Cotinus coggygria*; korábban *Rhus cotinus*)

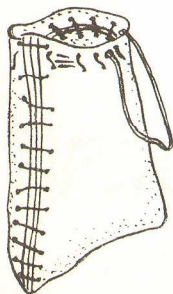
Magyar sárgafa néven egykor fontos cserző- és festőszer volt ez a Dél-Európától Kínáig honos cserje. Meleg, száraz lejtőkön, napos, sziklás oldalakon a Kárpát-medencében is megél: „Szala és Veszprém vármegyékben kivált Palota körül elég terem, ahonnét rakott szekerekkel hordják Bécsbe, de a hazabéli kordoványfestőknek, tímároknak és tobakosoknak is a héjával, ha törökéről tépetik, sárga festéket ad, ha gyökeréről, tüzes sárgára festenek véle.” (Veszelszki A.)

A cserszömörce vagy tímárfa termős virágú bokrait őszi parókaszerűen borítja a temérdek, pelyhes, virágát elhullatott bugaág – e jellegzetessége miatt parókafának is hívják. Benkő József írja róla: „Erdélyben közönségesen Szkumpiának nevezetik egy olyan tsemetének neme (*Rhus cotinus*), melynek fiatal ágaival, leveleivel szokta minden tímár a kordovány bőrt készíteni. Oláhországban termesztik és önként is terem, onnan hozzánk drága áron hordják, a nevét is átalvették.”

Egy másik szömörcefaj, az európai ecetfa vagy ecetszömörce

Citromsárgára színezhetjük a gyapjút a kora tavasszal szedett, frissen kibomló levelek főzetével. Ősszel a megsárgult levelek tartós *sárgára* színeznek.

Nyírfá kéregedény, a kászu

A cserszömörce vagy régi néven magyar sárgafa (Valentini: Museum Museum, 1714)

Az amerikai ecetfa

(perzsa és tatár nevén szumák), Benkő József szavait folytatva (1796) a Közép-Ajtai Szkumpia, azaz a *Rhus coriaria* leveleit és fiatal hajtásait konyhára, orvoslásra, festésre és kordován-készítésre használják. Az ecetszömörce gyökeréből és bogyóiból veres, kérgéből sárga festék készült.

A parkokat, kerteket díszítő amerikai ecetfa (*Rhus typhina*) is bőven tartalmaz cseranyagokat, érett, bíborvörös termésével rózsaszínre, halványbarnára festhetünk.

A felsorolt szömörcefajok közül nálunk vadon csak a csereszömörce él, amelynek lombja és fiatal ága *sárgára* fest.

Virágzás előtt, májusban gyűjthetjük a leveleit, megszárítjuk, és összemorzsolva tároljuk. Amikor festeni akarunk vele, megfőzzük, leszűrt főzetében 1-2 órán át lassú tűzön melegítjük a textilanyagot. Pácolás nélkül is tartós lesz a színezés.

A cserszömörcecét diófával együtt is használták, Györffy István írja le a színezés módját: „A zöld dió kopácsát vagy fiatal diófakérget összeapritanak, és fiatal szömörcefakérget adnak hozzá, és rézüstben rétegzetten rakva megfőzik a közben levő fonalakkal együtt annyi vízben, amennyi az egészet ellepi. Közben egy pálcikával több ízben megkavargatják a fonalat, hogy a festéket mindenütt egyenletesen vegye fel. Az így nyert szín *kávébarna* és annál sötétebb, minél több dió- és szömörcekérget vettünk a vízhez. Ha most vasgálicot adunk pácul a főzethez, a lé megfeketedik, s a fonal is lassanként *fekete* lesz. Ebben a főzetben kell a fonalat lassan kihűlni hagyni, s mikor már kihült, kivesszük, kiöblítjük és megszáritjuk. Ilyenformán eljárva szép fekete színt nyerünk.”

KÖZÖNSÉGES LUCFENYŐ (*Picea abies*)

A hazai lucosok jórész ültetett erdők, csak a nyugati ország-részben őshonos nálunk a luc: a Vend-vidéken, a Kőszegi-hegységben és itt-ott az Őrségben.

Fontos ipari fa; kérgé a fenyők közül a legértékesebb bőrcserző anyag.

A lucfenyő tobozait gyűjtjük, mert szép *vörhenyesbarna* árnyalatokat készíthetünk vele.

A késő tavasszal hullani kezdő fenyőtobozokat minél hama-

rabb szedjük fel, hogy ne ázzanak, ne mossa ki az eső a cseranyagot.

Erdélyben, a csíki és kászoni falvakban a lucfenyő tobozát, vagy ahogyan ott hívják, csenikát, csutikát hársfavirággal főzték együtt, rézgáliccal pácolva *világosbarnára* festették vele a kenderfonalat.

A gyapjút a fenyőtoboz tiszta főzete *vörösbarnára* színezi: a tobozokat megfőzzük, de legalább egy napig a lében hagyjuk még ázni, és csak ezután szűrjük át. Pácolni nem szükséges, a fenyő tobozai is bőven tartalmaznak cseresavat; rézgáliccal azonban sötétíthetjük a színt.

NYÁRON GYŰJTHETŐ NÖVÉNYEK

Nyáron találjuk a legtöbb gyűjthető növényt, hiszen az évszakra jellemző sokféle virágon kívül a nyár végére megjelenő éretlen termések is szerepelnek már „festéklistánkon”.

Pótolhatunk még a tavasszal elmulasztott teendők közül: fakérgeket, leveleket gyűjthetünk június elején. A *bodza* lombja és kérgé sárga színezésre alkalmas, a *dió* leveleivel barna színt festhetünk. Kitűnő sötétbarna színyanyagot tartalmaz a dió éretlen, zöld burka vagy más néven: kopácsa. Az *égerfa* áltobozai nyár végén, már zölden gyűjthetők, barna színezésre alkalmasak. Egész nyáron gyűjthető a *csalán* gyökere, sárga festőlevet ad.

Érdeemes körülnézni a kerti virágok között is: a *rózsák* sötétvörös szirmaiból rózsaszín, piros festéket készíthetünk, amely timsóval a gyapjút is színezi. Ugyanígy a *dália* virágszirmai is használhatók.

A népszerű egynyári virág, a Mexikóban őshonos bársonyvirág, azaz *büadöske* (*Tagetes*) virágszirmai sárgára festenek. Indiában ételeket és textilt színeznek a főzetével. A szintén mexikói eredetű *rézvirág* (*Zinnia*) számtalan szín- és formaváltozata mind használható festésre. Aranysárga színt kapunk a sötét, bronzárnyalatú virágokból. A *körömvirág* (*Calendula officinalis*) a középkori kolostorkertek gyógyító füve volt. Baktériumölő hatása miatt ma is fogyasztják a főzetét. Narancssárga virágszirmai sárgán festenek.

festő pipitér
gilisztaűző varádcis
aranyvessző
festő rezeda
vérehulló fecskefű
festő rekettye
alkörmös
festőmályva
sáfrányos szeklice
festő csülleng
orbáncfű
szurokfű
vadalma, vadkörte
varjútövisbenge
kutya benge
fekete bodza
földi bodza
vagy gyalogbodza

Június-júliusban virágoznak a hársfák! A bódító illatú virágok főzetében gyapjúfonalat festhetünk homokszínre és sárgára. A hárs zöld színű, megszáritott magjából a szücsök sárga bőrfestéket készítettek régen.

FESTŐ PIPITÉR (Anthemis tinctoria)

A festőmontika vagy ökörszem távoli rokona az orvosi kamilának, de nem olyan illatos, és fészkes virágzatának csövesnyelves virágai mind sárgák. Száraz, napos, köves helyeken él, júniustól szeptemberig virágzik.

Festésre a kinyílt virágait szedjük, timsóval pácolva sárgára színezi a gyapjút.

GILISZTAŰZŐ VARÁDICS (Tanacetum vulgare)

Varadicskóró; erőteljes, fészkes virágzatú növény, parlagokon, ártereken közönséges. A virágok félgömb alakúak, sárgák, csak csöves virágok találhatóak bennük. Erős hatású féregűző szer volt egykor: „A varadics levelét főzd meg borban, vagy tejben add innya, a galisztát kiűzi” – olvashatjuk Melius Péter *Herbarium*ában. Ma a vegyszer nélküli növényvédelem egyik alapnövénye a varadics. Erjesztett leve a bogyós gyümölcsök lisztharmatos betegsége és tetvessége ellen javallt.

Júniustól augusztusig, teljes virágzásban szedjük. Ha csak a virágait főzzük, timsópáccal sárgára színezi a gyapjút; a virágos, leveles szárával pedig zöldessárga szín érhető el.

ARANYVESSZŐ (Solidago virgaurea)

Erdőszéleken, erdővágásokban vadon terem, de kertekbe is ültetik. Gyógynövény, vizelethajtó teakeverékek alkotórésze. Színezésre a teljes növény használható, azonban tisztább színt kapunk, ha csak a virágait főzzük. Július–augusztusban gyűjthetjük; rokon fajai éppúgy alkalmasak.

Virágai timsóval sárga színre, leveles szárával együtt zöldessárgára festik a gyapjút, vasgáliccal pácolva sötétzöldet ad. Csak friss növényt használjunk!

Az aranyvessző vagy jágerkender

FESTŐ REZEDA (Reseda luteola)

Fogasrezeda, gyíkfű, korbácsfű. Ártereken, köves lejtőkön él, júniustól szeptemberig virágzik.

Az egész növény jó minőségű, sárga festékanyagot tartalmaz, a luteolint, amellyel „akárminő fehér szövetet sárgára, a kéket zöldre festhetni; indigó – buzér – s braziliai fával vegyítve pedig különféle szép tartós szín készíttetik. Pamutfestésre, az olaszok kiváltképp selyemre használják, s valamint az angolok, hollandok, francziák igen nagyon természetik, nálunk pedig mindenütt vadon terem; csak művelni kell, mert akkor jobb.” (Némely iparnövény termesztésének figyelembe ajánlása; A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálatai, 1847)

Festésre az elvirágzott, már magot érlelő növényt gyűjtsük, ekkor a legbősegebb a színanyaga. „Ezen növénykének legbecsebb részei a teteje és levelei, mert ezekben tartalmaz legtöbb színanyagot.”

Jóval gyakoribb növény egy másik rezedafaj, a vadrezeda (*Reseda lutea*), de gyengébb minőségű színezéke miatt inkább csak kiegészítőnek, a festő rezedával vagy más növényekkel együtt használjuk.

VÉREHULLÓ FECSEKÉFŰ (Chelidonium majus)

Szép régi nevei: vérharmatú fű, Góda vére, gódirc. Az egész növény tele van „keserű, égető, sárga, bűdös tejlével, mely külsőleg szemölcs és tyúkszem elhajtására használtatik”. (Magyarországi Mérgek Növények, 1842) Mérgező növény, ezért teáját háziszerként fogyasztani nem szabad, a gyógyszeripar dolgozza fel.

A néphit szerint a legerősebb zárat is fel lehet nyitni e fűvel. Nógrádban azt tartják róla, hogy „ha a ló a réten véletlenül hozzáér, egyben kinyílik a béklyó a lábán”. (Néprajzi Értesítő, 1913)

Májustól már virágzik, egész nyáron gyűjthető. Nyirkos, árnyékos helyeken, árokpartokon, erdők szélén közönséges növény.

Az egész virágzó növényt használjuk, amely a gyapjút timsóval sárgára festi.

Gyapjút és pamutot sárgára festhetünk a rezedával, timsóval pácoljuk. A vasgáliccal pácolt gyapjút olajzöldre színezi.

Érettebb, erősebb színt kapunk, ha a megfőzött növényt egy éjszakára a levében hagyjuk ázni, és csak ezután szűrjük át, főzzük benne a fonalat.

FESTŐ REKETTVE (Genista tinctoria)

Nyúlrekettve, rogyica, sárga festőfű – Melius *Herbarium*ában „pogán ékesség... sárga virága, a levele, mint a zanótnak, sárgát festenek véle”. Június–júliusban nyílnak pillangós virágai; ovális, fényes-zöld leveleivel gyakori látvány meleg domboldalakon, napos erdőszéleken ez a kis cserje.

„Egyike a legszokottabb festőnövényeknek, vizelettel s hamuzsírral állandó narancsszínű festék készül belőle.”

A frissen szedett növényt két óra hosszat főzzük, s ha a leve erős sárga színt kapott, átszűrjük. A timsóval pácolt nedves fonalat beletesszük, és lassan melegítjük. Sötétebb színt kapunk, ha éjszakára a festőleben hagyjuk, majd másnap újra felfőzzük, és csak ezután öblítjük, szárítjuk a fonalat.

Tojásfestéket, sárgítót is készíthetünk a „megszáritott, porrá tört s megfőzött drogyicza (rogyica) virág timsós levéből”.

ALKÖRMÖS (Phytolacca americana)

Alkermes vagy berzsény vérfürt, mely „...Virginiából Európába hozott, s nálunk is a kertekben mint dísznövényt termesztik, a cukrárszok festésre használják”.

Nevét karmazsinpiros bogyói miatt kapta, melyeknek leve színre hasonlít a kermesztetvekből nyert ősi színezékhez, a skarlátbáb elnevezés is.

Veszelszki Antal említi a vörösre festő növények között: „A' deák gyermekek katonákat és egyéb rajzolt állatokat festenek a bogyókból fatsart lévvel, és némelly gazdák a' boraikat festegetik véle...”

Amerikai jövevényfaj, ahol megtelepedett, kiirtani is nehéz már. A régi természetből kivadulva, felhagyott kertek közepében, homoki fenyőtelepítésekben tömegesen is megtaláljuk. 2-3 méter magas, erős szára pirosas színű, bogyói éretlenül enyhén mérgezőek. A teljesen érett bogyókat szedjük, frissen

Ez a növény adta a székely festékes szőttesekhez a jellegzetes dohányszínt – ahogyan a kászoni székelyek hívják: a sárigvirággal festett tubáksárgát.

Az alkörmös friss bogyóinak kipréselt levéből liláskék színű tintát készíthetünk.

vagy szárítva, mélyhűtve használjuk. (Az észak-amerikai indiánok az alkörmös gyökerét és leveles szárát használták *bíborbarna* színezésre.)

Textilfestékként nem túlságosan tartós, ám változatos színeket ad. Kössük a bogyókat tüllhálóba, és főzzük, majd jól nyomkodjuk szét. Ecetet öntve hozzá az oldat megpirosodik, lúgos közegben kékes árnyalatú lesz. Ha a timsóval előkezelt, majd az alkörmös levében festett gyapjút szappanos vízben átmoszuk, ezután öblítjük, *kékesszürke* színt kapunk. A szárított bogyók barnás színárnyalatot adnak.

MÁLYVARÓZSA (festómályva), azaz

FEKETE MÁLYVA (Althaea rosea var. nigra)

Egykor a falusi udvarok kedvelt növénye, az ókori latin kertek pompás virágdíszje volt. A csaknem két méter magasra is felnövő mályvarózsa több színváltozata közül a sötét, fekete-ibolyaszínű virágok alkalmasak festésre.

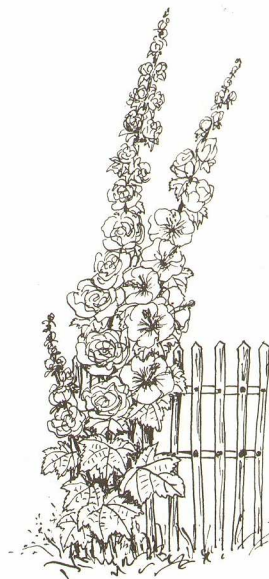
Gyógynövény, a virágok festékanyaga pedig teljesen ártalmatlan, ezért likőrök, borok, édességek, gyógyszerek színezésére használják.

Keresett borfestő szer volt a mályvavirág a pusztító szőlővész, a filoxéra kitörése idején a századforduló előtt. A rossz bortermés miatt a gyengébb minőségű borokat, sokszor a fehérbort is a mályva virágával színezték *vörösre*.

Magyarországi természetéről 1861-ből, Szakolcáról szól adat. S hogy a kísérlet „sikerral koronázva lőn, kivehető abból, hogy azóta a mályvamívelés nagyban üzetik, és pedig nemcsak a kertekben, hanem a szabad mezőn is”. (Magyar Növénytan Lapok, 1877)

Egyéb célra, pamut, gyapjú nagyüzemi festésére hasztalan próbálták. A német kartonfestő gyárakban tett kísérletek csak megerősítették, hogy a festómályva virág „semmi nemű tekintetben az indigó surrogatumaúl (pótszeréül) nem tekinthető – sőt még a festő csülletet sem pótolja, s az eközben fellépett anilin festék által teljesen háttérbe szorítottatott – s egyetlenny okszerű gyáros sem fog ma már arra gondolni, hogy a fekete mályva virágját festanyagul használja”. (Gazdasági Lapok, 1864)

Nagyon jó házi festőszer: ételt, tojást és textilneműt festhetünk a virágok főzetében.

Jóféle sáfrány

Sáfrányos szeklice

A sáfrányos szeklice vadon nem él, de könnyen termeszthető. Magkereskedésből, piacról a magja beszerezhető, s akinek módjában áll természetni, érdemes foglalkoznia vele. Textilanyagokon kívül ételt, tojást, papírt és faanyagot is színezhetünk vele.

Vadon nem fordul elő, de kertben könnyen nevelhető. A második évben virágzik először, júniustól egészen októberig. A kissé elnyílt virágszirmokat árnyékos helyen szárítsuk meg, és sötétben tároljuk, mert napfényen kifakulnak.

SÁFRÁNYOS SZEKLICE (*Carthamus tinctorius*)

A parasztkertek kedvelt növénye volt egykor, „nincs falusi gazda, vagyis inkább gazdasszony, a' ki nem ösmérné”. A sáfrányos szeklice botanikailag nem rokona a Földközi-tenger mellékén honos igazi vagy jóféle sáfránnak (*Crocus sativus*), melynek illatos, narancsvörös bibeszálai az ételek legdíszebb és legdrágább fűszerszámát adták. Magyarországon is oly ismert volt, hogy már a 16. században „minden jelesebb konyhabeli számadásokban a sáfrány kiadása előfordult”. A sáfránybibe sárga színanyagát gyapjú és selyemszövetek színezésére is használták, ám erre a célra igen drága festőszér volt, hiszen 1 kg száraz áruhoz 150 000 virág bibeszálait kellett összegyűjteni. Éppen e drágasága miatt a valódi sáfrány hamisítására a sáfrányos szeklice virágszirmait használták. Vad- vagy pórsáfránnak, fattyúsáfránnak hívták, jelezve, hogy pótszere csak az igazinak. A festőbogáncs nevet kórószzerű alakja, szúrós, bogáncshoz hasonló fészkes virágzata miatt kapta.

Magjainak dús, jó minőségű olajtartalma miatt olajzönnök is hívták.

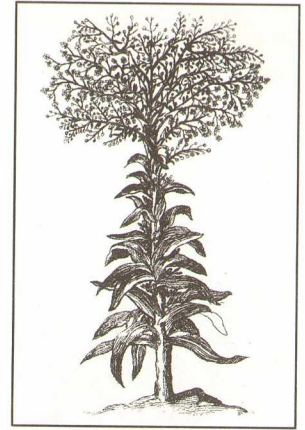
Kiváló festőszer: Egyiptomban őshonos, de Európa-szerte termesztették. „A' Debreczen tájékáról került vad sáfrány a' festésben minden kívánságnak eleget tészén, és szebb, több festékű s drágább is mint az egyiptomi.”

A sáfrányos szeklice virágszirmait kétféle színanyagot tartalmaznak: egy sárgára és egy pirosra színezőt. Ehhez a teljesen kinyílt virágszirmokat gyűjtötték: „A' virág leszedésében a. ra vigyázzon a termesztő, hogy addig le ne csipje, míg magában meg nem pirosodik s le nem lankad: ekkor is minél kevesebb sárgás tövet szakasszon ki vele; szedését harmaton tegye, és árnyékban, nem pedig forró napsugárokban, vagy éppen meleg kemenczében szárassza.” (Tudományos Gyűjtemény, 1837)

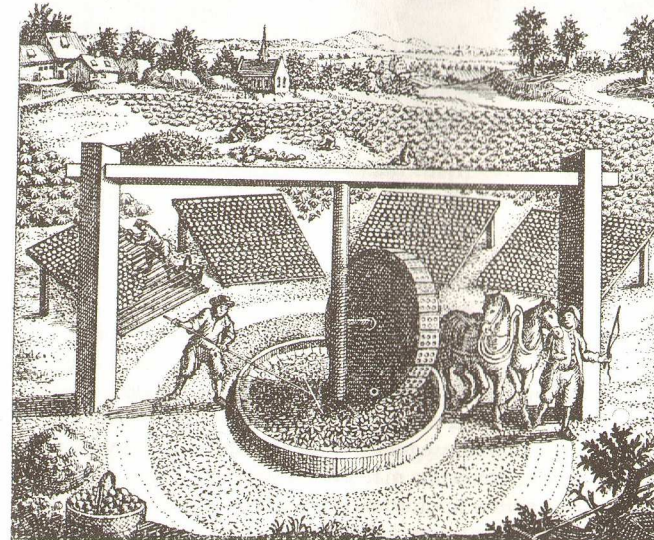
A megszáritott virágszirmokat pogácsa formára sajtolták, és safrányiknak nevezett tót vándorárusok kereskedtek vele.

A sáfrányos szeklice sárga színezékét egyszerű áztatással, vízzel ki lehet vonni és timsóval gyapjú és selyemszövetek színezésére használni. Pamut- és lenvászónanyagokon halvány sárga színt ad; Dél-Magyarországon a halottas lepedőket színezték vele ilyen fakósárgára.

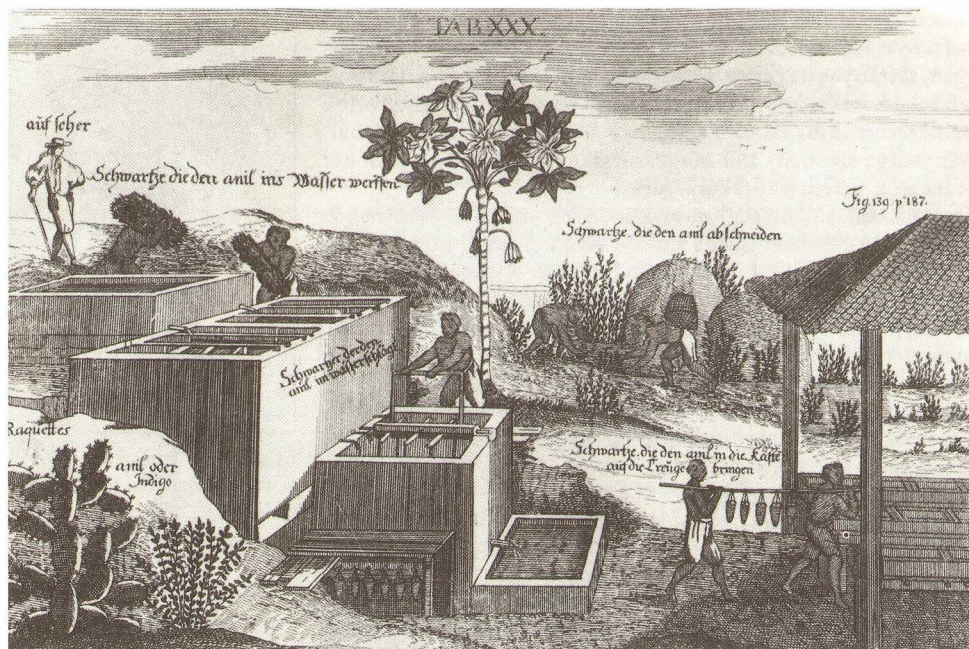
A vízben oldhatatlan piros színezékét meglehetősen nehéz kivonni. A Nemzeti Gazda tudósítása szerint így nyerték: „A szeklitze-virágot jól kimossák vízzel, hogy a sárgafestő hagyja el; akkor tiszta hamusóval (hamuzsírral) meghintik, vízzel jól összegyűrjék és kimossák, mindaddig, míg az utolsó leve színetlenül foly le. Az így megkapott folyadékot osztán addig eresztgetik fel (szaporítják, elegyítik) tzitromlével, míg az tteresznyeszint nem kap, s akkor a széjjel bontott selymet egészen kifestik benne. A tzitromlé helyett más savanyokat is lehet elővenni, mint pl. sóska-borbolya, veres áfonya levét.” (Nemzeti Gazda, 1815)

Festő csülleng (Pomet: A drogok általános története, 1694)

Az 1752-ből való metszet a festő csülleng feldolgozását ábrázolja. A háttérben csüllengültetvény látható. A learott leveleket a malomban megőrlik, az őrleményt ezután szárítják, majd gömböket formálnak belőle. Végül szárítókra teszik, és a napon teljesen kiszáritják.

A rézmetszet egy indiai indigóműhelyt ábrázol. A háttérben indigóültetvény látható (Pomet: A drogok általános története, 1694)

FESTŐ CSÜLLENG (*Isatis tinctoria*)

Kék-fonál festéke, gyapjat-festő fű, „a’ festők gyapjait és posztóikat szép kékre festik ez fűvel, kivált azzal a’ mellyet kézi munka által szaporíttatnak; ezen fű minden egyéb festékeknek fundamentuma” – írja Csapó József az Új Füves és Virágos Magyar Kertben a csüllengről.

Ahol vadon terem, Nyugat-Ázsiától Észak-Afrikán át Dél-Európáig, ott ősidők óta használták színezésre. Európa területéről a bronzkorból van adat a csüllenggel való festésről. A 13–15. században óriási területeken termesztették, Tübingiában vagy 300 községnek szinte egyedüli terménye a festő csülleng volt. Ismerték már ebben az időben is a festők az *indigót* (*Indigofera tinctoria*), mellyel Keleten, Indiában színeztek tartós kékre a finom kelméket. A szárazföldi karavánuta-

kon a színes portékák és festőanyagaik eljutottak a nyugati piacokra, de drágaságuk miatt a festők csak keveset használhattak belőlük. Egy csapásra megváltozott a helyzet, amikor a tengeri kereskedelem útja megnyílt a Kelet felé, s az indigó korlátlan mennyiségben kerülhetett a festőműhelyekbe.

Mindkét növény a leveleiben és szárában tartalmazza a színezéket, amely nincs kész állapotban a növényben, hanem erjesztés és oxidáció révén keletkezik. Az indigócserje őshazájában ez a folyamat a természetben is gyakran lejátszódik: az egymásra hullott, esőáztatta levelek erjedésnek indulnak, és sárgászöld levet erjesztenek. Ez a folyadék a levegőn oxidálódik, és kék színű csapadék, az indigó válik ki belőle. A festék készítésekor ezt a csapadékot ülepítették, majd kockákra gyúrva kiszáritották, így került a kereskedelembé. A festő csüllengből is indigófesték nyerhető, de nem olyan tartós, mint az indiai indigó. A lekaszált csüllengleveleket megszáritották, a malomban finomra őrölték, és vízzel sűrű pépet kevertek belőle. Két hétig így erjesztették, azután összegyűrták, golyókat formáltak belőle, és kiszáritották.

E két festőnövény története elválaszthatatlan egymástól, vetélkedésük évszázadokon át tartott.

A csüllengtermelők mindent elkövettek, hogy az indigó behozatalát korlátozzák. Kiatkozták az indigót, „roncsoló ördögi festék”-nek nevezték, és több országban is elérték, hogy tiltott legyen a használata. Az indigó népszerűségét mégsem tudták megakadályozni.

Időnként még fel-fellángolt a csülleng iránti kereslet. Magyarországon a 18. század végén kezdték termesztetni. Ez időben Veszelszki Antal még ezt írta róla: „Nálunk még tudtomra nem termesztik, tsak emlegetni hallom a Rajna-vize tájékáról származott sógorainktól, hogy ők örömet termesztének itt is, tsak tudnák kinek eladni. Az emlegetés magában mit ad, ha a szorgalmatosság hozzá nem járul.” Az ország indigó-behozatala viszont egyre emelkedett, és a „pénz érette patakokban folyt ki”. Ezért többfelé is megpróbálkoztak már az olcsóbb csülleng termesztésével. A hazai csüllengtermesztésnek hamarosan elkötelezett, buzgó hívei akadtak. Pfeiffer Mihály késmárki orvos a csüllengből vegytisztán tudta kivon-

Indigó (Pomet: A drogok általános története, 1694)

Az indigót festéskor előbb újra oldhatóvá kellett tenni: lúgos kémhatású anyagokkal, hamulúggal, mésztejgel redukálták, vagyis visszaalakították sárgászöld folyadékká, ezt az oldatot nevezték indigófehérnek. Ebben a lébe mártogatták a színezendő kelmét, majd a levegőn oxidálódva, különböző zöld fokozatokon át a szöveten jött létre a kék szín. Minél többször ismételtgették ezt a műveletet, a szín annál sötétebb lett, végül feketére változott.

ni az indigószínezéket. Katona Dienes pedig – saját szavaival: „Föltalálta (a honi indigó) gyártása szeriét, és az indiaival egyenlőségét festett remekekkel, és festő mesterek pecsétes bizonyítványaiával megerősítette.” A kezdeményezésére létesített festőgyár azonban állami támogatás híján tönkrement, és Katona halálával a 19. század végére megszűnt a csüllengtermesztés Magyarországon.

Az indigó természetével is megpróbálkoztak Mária Terézia uralkodása idején, de a kifejezetten forró égővi növényt sem a Bánságban, sem Pécsen nem sikerült meghonosítani.

A festő csülleget gyűjteni nemigen tudjuk ma már. Előfordul ugyan itt-ott az országban, Erdélyben is, de oly kevés, hogy legfeljebb ha magot szedhetünk róla. De „századok alatt teljesített hívszolgálatiért megérdemli legalább a' jöemlékezett hunyta után”. (Tudományos Gyűjtemény, 1837)

LYUKASLEVELŰ ORBÁNCFŰ (*Hypericum perforatum*)

Hívják még csengőlinkának, Szent János-fűnek is. A legenda szerint Jézus Krisztus keresztfája alatt nőtt ki, az ő sebeire emlékeztetnek ötszirmú virágai és a virágokból kiperéselhető vörös nedv. Emiatt azt tartották róla, hogy a boszorkányok és a kísértetek ellen véd. A levelei aprón lyuggatottak, a fény felé tartva átlátszóak – valójában ezek kicsi olajtartók. A babona szerint az ördög lyukasztgatta át éjszaka, hogy a növény csodaerejét megtörje.

Régóta gyógyító fű, Melius Péter írja róla, hogy „a csengőfű vizét igen jó mindennap innya az kórságosoknak...”. Nehezen gyógyuló sebeket is ecseteltek vele. Az orvosságot házilag készítették el: virágait július közepén begyűjtötték, üvegbe tették, és feltöltötték faolajjal.

Festéshez a növény föld feletti virágos része használható, vagy a még ki nem nyílt bimbói. A teljes virágzásban szedett növényt felaprítjuk, felöntjük kétszer annyi vízzel, és 1-2 órán át főzzük. Ezután félretesszük, egy napig érni hagyjuk. Majd a leszűrt levébe a nedves gyapjút beletesszük, és lassú tűzön egy órán át főzzük. Hagyjuk a gyapjút a festőlében kihűlni, majd kicsavarjuk, megszáritjuk, s csak utána öblítjük.

Az orbáncfű sárga és vörös festékanyagokat tartalmaz. A sárgát főleg a szirmaiban, de a zöld részeiben is; vörös színezéke a növény felületén lévő fekete mirigy pontokban található. A bimbói sárgára színeznek, a teljes növény vörösesbarnát, timsóval sárga színt ad.

SZUOKFŰ (*Origanum vulgare*)

Száraz tölgysesekben, erdőszéleken, füves-cserjés oldalakon él, júniustól szeptemberig virágzik. Kellemes, aromás illata miatt vadmajoránnának is hívják, húsos-sajtos ételek fűszerül használják. Teája légúti betegségek ellen jó.

A szurokfű a vargák festőfüve volt, a forrázatával vörösre festették a bőrt. Innen ered a vargamajoránna, vargák füve elnevezés, már Melius Péter e neveken említi 1578-ban.

A székely festékes szőttesek leggyakoribb alapszíne a szurokfűvel festett rozsdabarna volt, amit szurfűszínek hívtak. Szentimrei Judit gyűjtéséből ismerjük egyik régi, ma már nem használatos festési módját, mely kissé hosszadalmas volt, de szép, tartós színt adott: a növény virágos, leveles szárát gyermekvizeletben megfőzték, és a festékesfazekat friss trágya közé tették. A lassan kihűlő trágya melegében egy hetet érlelték, majd a levét leszűrve, ebben festették meg a gyapjút.

A következő recept a múlt század közepéről, Udvarhelyszékről való. Kis módosítással ugyanígy színezhetünk feketére a szurokfűvel: „Szedj szulfüvet, amikor virágos, és szárazd meg, tedd kóróstól együtt az üstbe, s főzd mindaddig, míg a kórójáról lefő; akkor vedd ki, s tégy bele egy kevés patak mellett teremni szokott rozsdaföldet vagy köszörűkőről lefolyt sárt; továbbá tégy bele jó bővön gáliczkövet, s tedd bele fonaladat, főzd félóraig, hagyd benne kihűlni.” A köszörűsár, vagyis kő- meg acéltörmelék vastartalma miatt rögzítésre alkalmas, ugyanígy a rozsdaföld is. (Vasgáliccal helyettesíthető.)

Pirosas színt kapunk, ha a szurokfűnek csak a virágait főzzük, a zöld részei nem keverednek hozzá.

„Veresre szedj szulfüvet, míg ki nem virágzott, nem különben vadalmafa levelet, míg a levél ifjú – folytatva Bíró Erzsébet közlését a Kolozsvári Közlönyből, 1864-ből –, mikor festeni akarsz véle, tégy egy csöbörbe ezen két szerből p. o. három marék mindenikből elég hat pászmára*, s tölts reá meleg vizet, hogy ázzon estétől reggelig. Akkor ezen levét szűrd le, s mint haszontalant öntsd el. Továbbá tölts reá más gyenge melegvizet, s tartsd rajta két vagy három óráig, szűrd le a levét, s

* Meghatározott nagyságú fonalköteg

A szurokfű (népi nevén: szűfű, szujfű, szulfű, szurfű) virágos, leveles szára a vörösbarnától a fekete színig különböző árnyalatokat ad: pácolás nélkül vörösesbarna, vadalmalevéllel vörös, diókopáccsal barna, rézgáliccal barna-fekete, vasgáliccal fekete színt ad.

facsd ki a burját; ezen levet tedd félre. E meglévén, tedd azon füveket tekenőbe, s dörgöld, míg a tenyeredet veresen kezdi festeni; akkor végy elő egy üstöt, s tégy egy rend fonalat, egy rend füvet, ismételd; a leszűrt levet öntsd reá, ha meg nem telnek, töltsd fel tiszta vízzel, forrald fel. Ha elég veres nem talál lenni, ismételd.”

VADALMA (*Malus sylvestris*)

VADKÖRTE (*Pyrus pyrastrer*)

Nemesített almáink, körtéink ősei, mindkettő ehető vadgyümölcs. A vadalmát dió nagyságú, fanyar gyümölcsei és csaknem teljesen kopasz levelei különböztetik meg a kerti almától. Gyakran csak sűrűn elágazó, tövises bokrot alkot. Termése szeptemberben érik, édeskés ital nyerhető belőle: a csiger. Kós Károly írja le, milyen egyszerűen készítették: az almákat összezúzták, felöntötték vízzel, és ami levet ereszt, az a csiger. (A Dunántúlon a vizezett bort, a csigert itták víz helyett.)

A tövises, ágbogas vadkörte vagy vackor is kisebb termetű, mint a házi körték; jó évben bő termést ad. Szeptemberre érő gyümölcseit szörpnek, lekvárnak teszik el, vagy megaszalják.

A színezéket a fák kérge (héja) és levelei adják.

A vadalma kérgével és levelével tojást festhetünk sárgára, az ősszel szedett, sárguló levelei már *homokszínt* adnak. A kéreg főzete a timsóval előkezelt gyapjút tartós *sárgára* színezi.

A letörött, vastagabb faágakról hántjuk a kérget. Egy hétre beáztatjuk, s eztán mindössze egy órát főzzük. A timsóval pácolt gyapjút beletesszük a leszűretlen főzetbe, és négy óra hosszat főzzük benne. Tisztább, fényesebb színt kapunk, ha a kéreg belső, lágy héját használjuk.

A virágok főzetében a timsóval pácolt gyapjút *okkersárgára* festhetjük, a nyár közepén szedett levelekkel *sáfránysárga* szín érhető el. Hosszan és erősen főzzük a leveleket, míg a festőlé a kellő színt el nem éri.

Barna színt a vadkörtefa kérge és megbarnult őszi levelei adnak. Ha vadalmahéjjal főzzük együtt, *vöröses* árnyalatot kapunk.

Az almafa- és körtéfagomba a szücsök bőrfestő szere volt.

A vadalmafa héja, virága vagy levele timsóval *sárgára* fest, a vadkörtefa héja és levele *barnát*, a fákön növvő taplógombák *sárga-barna* színezéket adnak.

Szép sárga tintát készíthetünk a *Titkokkal tellyes*

Festés-Mesterség című könyv receptje alapján: „A nyers vadalmafa ágaknak külső héját lehántván, a belső sárgás héját vakard le késsel a fájáról, és szárasd meg árnyékban. Ebből tégy egy fazékba vagy egyéb edénybe, tölts tiszta forrás vizet reá, tégy egy kevés tört timsót is belé, hagyjad három vagy négy napig úgy állani, mindennapon jól megkevergetvén, mikor véle írni akarsz, tölts belőle egy csigahéjba, hagyjad benne savanyodni fél nap, osztán fess véle, és igen szép természetes sárga léssen.”

VARJÚTÖVISBENGE (*Rhamnus catharticus*)

KUTYABENGE (*Frangula alnus*)

A varjútövisbenge vagy hashajtó kökény, festő kökény, általában bokor nagyságú, de kisebb fává is nőhet. A száraz erdőszéleket, cserjéseket kedveli, biztosan felismerhető az idős hajtások tövises csúcsairól.

Bogyói kis fürtökben állnak, éretlenül zöld színűek, ősze megfeketednek. Teája erős hashajtó és vértisztító szer. „A’ bogyóit Októberben a’ fagyos derek érlelik meg, osztán jó fain purgáló szirupot tzukorral vagy mézzel készítenek belőle.” (Veszelszki A.)

Nagyon jó minőségű színezéket tartalmaz a varjútövis termése és a fa kéreg alatti hancsa.

Bőrök festésére a zöld bengebogyót összezúzták, timsót adtak hozzá, és fölöntötték annyi meleg vízzel, hogy teszta sűrűségű legyen. Jól összegyúrták, majd a bőrt bekenék vele.

Szép *sárga* festéket, tintát készíthetünk a *Festés-Mesterség* útmutatása szerint: „Jól vigyázz a varjútövis bingyócskáinak a maga idejében való megszedésére, mely esik augusztusban, míg igen el nem érnek, ezeket megszedvén árnyékban szárasd meg, osztán mikor kell, egy csiga héjba friss forrás vízbe egy kevés tört timsót tévén, tedd belé a bingyót, s hagyjad ázni, nyomogasd meg egy kevésbé, és szép sárga színt ad, de mint-hogy sokáig meg nem áll, csak keveset csinálj egyszerre.”

Gyapjút és pamutot festhetünk hasonló módon a bengével, de az összezúzott bogyókat meg kell főzni, nem elég csak áztatni. Timsót adunk hozzá, majd az átszűrt lében főzzük a textilt.

A fa kéreg alatti héja bőséges *sárga* színyanyagot tartalmaz: timsóval pácolva gyapjút festhetünk vele. Ha rézgáliccal pácoljuk, *barna* színt kapunk.

Hasonló módon használjuk a másik bengéfaj: a kutyabenge kérget is. A kutyabenge nedves, vizenyős erdőrészekben, árkok szélén nő, bogyói kezdetben pirosak, ősze megfeketednek.

Éretlen bogyói *sárgára* színeznek,

a beérett termések

zöld színt adnak,

a fa héja *sárgára*,

rézgáliccal *barnára* fest.

A varjútövis éretlen, még zöld

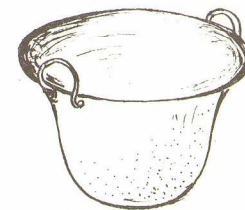
bogyói a bőrt, gyapjút, pamutot

és papirost *sáfránysárgára*

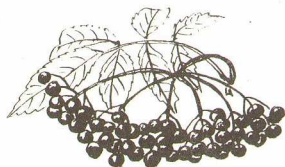
festik.

Zöld tintát adnak a varjútövis érett, fekete termései. Hogy ehhez mikor kell szedni és hogyan készíthető el a festék – az előbb említett könyv elmondja ezt is: „Végy megfeketedett és megérett varjútövis bingyót, melyeket Szent Mihály napja tájékán kell szedni, törd össze egy mosárkában, és forrald fel úgy nyers zölden, tégy egy kevés timsót belé, fess véle valamit, és szép lesz. Ha pedig azt akarod, hogy fényes legyen, tégy gummit belé, jó írni is pennából.”

Híres színezék volt a varjútövis bogyóiból ily módon készített festék, amely besűrítve, nedvzöld néven került a kereskedelembe; gyapjút és selymet festettek vele.

Bogyói timsó páccal kékre,
levele és kérge timsóval
sárgára,
vasgáliccal olajzöldre festenek.

FEKETE BODZA (*Sambucus nigra*)

FÖLDI BODZA vagy **GYALOGBODZA** (*Sambucus ebulus*)

„Alig tud a' gyermek kilentzet olvasni, már esméri a' Bodzafát – írja róla Veszelszki Antal az *Erdei és Mezei Gyűjteményben* –, puskát, fetskendőt készít a' fájjából, fekete bogyóiból mihent irkálni, firkálni tud, timsóval egyben elegyítvén kék-veres festéket tsinál.”

Gyűjtötték a bodzabogyót szörpnek, lekvárnak is, vagy bort festettek vele. Híres frissítő nyalánkság és házi orvosság készült a befőzött bogyóiból. Ám „a'hol legtöbb terem is magától, mint pl. Magyarországon, annak a' bogyóját, még éretlen korában lefordi a seregély: úgy hogy a' mi hazánkban, a'hol a' bodzakását tsak azért is ritka ember szereti, mivel éppen akkor érik, mikor a' konyhán legtöbb légy van, s a' kásának egy része légyből szokott lenni, a' bodzabogyónak majd semmi hasznát sem veszik mást, mint hogy azzal, valamint a' földibodza-bogyóval, előkötőt festenek parasztosan, vagy pedig kotsibőr feketítőt készítenek belőle...” (Nemzeti Gazda, 1817)

A bodza az egyik legrégebb európai festőnövény, bronzkori leletei kerültek elő a svájci cölöptelegek ásatásakor. Nálunk az asszonyok vásznat festettek az érett bogyóival kékre és violaszínre, valamint a divatos női cipőket és a hintók takaróbőrét feketítették a bodzából főzött festékkel.

A kisebb termetű földi bodza vagy csete festésre éppúgy használható, mint a fekete bodza, de a termése étkezésre, lekvárfőzésre nem alkalmas, mert enyhén mérgező hatású.

Gyapjút és pamutanyagot festhetünk a bodza bogyóival, a festőlé töménységétől függően a halvány *ibolyaszíntől* az erősebb *kékig* sokféle színváltozatot érhetünk el vele. Sötét violaszínt így kapunk: a teljesen érett bogyókat felöntjük vízzel, kevés vasgálicot és ecetet adunk hozzá, és 2 napig így áztatjuk. Ezután 1 óra hosszat főzzük, majd a levét leszűrjük, és a timsóval pácolt gyapjút vagy pamutot beletesszük, s benne hagyjuk 2 napig. Végül kicsavarjuk és öblítjük.

Kék tintát készíthetünk az érett bogyókból, ha a kifacsart bodzalevet kevés timsós vízzel hígítjuk, mézgát adunk hozzá, és kevergetés mellett felmelegítjük, majd sűrű vásznon átszűr-

jük. Jó képiró festék készül a kifőzött bodzatörkölyből, ha „megszáraztván, azután bézárt edényben megégetik, ojjan jó fekete festék lessz, valamijjen az ugynevezett frankfurti fekete”. (Nemzeti Gazda, 1817)

A bogyóin kívül a bodza lombja és kérge ad még színezéket.

A júniusban szedett leveleket és kéregdarabokat kb. egy óra hosszat főzzük, majd átszűrjük. A timsóval vagy vasgáliccal pácolt gyapjút beletesszük, és 1/2–1 órán át főzzük, ezután kicsavarjuk, öblítjük.

ŐSZEL ÉS TÉLEN GYŰJTHETŐ NÖVÉNYEK

Ősszel az érett termések, bogyók és a megszínesedő falevelek adnak szép színezékeket.

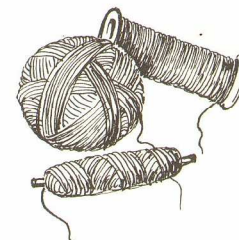
Augusztus végén, szeptember elején az erdőt járva, lehullott *tölgygubacsot* gyűjthetünk. Fontos cserző- és festőszer, gyakran hasznunkra lehet, ha van otthon néhány darab belőle. Minél előbb szedjük össze, mert ha sokáig a földön marad, és egyszer-kétszer megázik, csersavtartalmának nagy részét elveszíti.

A *nyírfa*, a *vadalma*- és a *vadkörtefa* színesedő leveleivel homokszínre, sárgára és barnára festhetünk.

Ősszel gyűjthetjük a legszebb zöld színezék nyersanyagát, a *bengefélék* érett, fekete bogyóit. Gyapjút, faanyagot festhetünk vele, tintának is alkalmas.

A téli hónapok alatt is találunk gyűjtenivalót. Az *égerfa* áltobozait legjobb december–januárban szedni; próbálkozhatunk a *csipkebogyó* főzetével is: halvány vörösbarnára színezi a gyapjút. Tél végén, tavasz elején a közönséges *borostyán* terméseiből szürke festőlevet készíthetünk. A bogyókat felöntjük vízzel, kevés ecetet és vasgálicot teszünk bele, és egy napig áztatjuk. Ezután felmelegítjük, nem forraljuk. Beletesszük a timsóval pácolt gyapjút, és lassan melegítjük, míg a kellő színt el nem éri. (A borostyán teljesen érett, fekete bogyói szürkésrózsaszínre festik a gyapjút, ehhez májusban kell szedni. A kifejtett levelei szürkészöldet adnak.)

dió
vadgesztenye
festő buzér
sóska
borbolya
fagyal
kőkény
vöröshagyma
csipkebogyó
borostyán

Legkorábban májusban, a lehullott porzós barkái gyűjthetők, majd nyáron a leveleit és az éretlen dióburkot, a diókopácsot szedjük. Szeptember-októberben a megbarnult, puha kopácsa ad festékanyagot. A dió barkája *sárgára*, levelei *csokoládébarnára* festenek; a zöld diókopács *barna* színt, beérve *sötétbarnát*, vasgáliccal *feketét* ad.

DIÓ (*Juglans regia*)

„A közéletben azt tartják róla, hogy árnyéka igen hideg, s kopáran hagyja vesztegelni a földet.” Valóban, a dió levelei olyan kémiai anyagokat tartalmaznak, amelyek mérgezően hatnak más növényekre. Éppen e tulajdonsága miatt a borosgazdák a levelének főzetével hordót forráztak régen. S mert kemény, kitartó, hosszú életű fa, a kertek végébe ültették egykor. Ezért mondja a közmondás a büszke, önhitt emberre, hogy „Rátartja magát, mintha övé volna a diófaig”.

A dió őshonos Erdélyben és Magyarország egyes területein is, természetes élőhelye Kelet-Ázsiáig terjed.

Fája kemény, kitűnő bútortfa. Termését verve szüretelik; a dióverés egy bizonyos idejét jelentette régen az évnek: a szeptember elejét. Az akkorra eső vásárokat dióverő vásárnak hívták.

A diófa minden porcikája bőven tartalmaz színezőanyagokat.

A dióbarkák szép, erős *sárgára* festik a timsóval pácolt gyapjút, pamutot. A levelekkel pácolás nélkül is tartós *barna* színeket érhetünk el.

A zölden szedett diókopáccsal különböző árnyalatú barnát kapunk. Kubinyi Lajos leírása szerint: „Mielőtt a dió megérnék, zöld héja leszedtetvén vízben két-három évre is eltételek – így a Gobelin gyárában –, s gyapjúsövet-festésre alkalmas.”

Festhetjük a gyapjút együtt főzve a diókopáccsal, ekkor rétegezve rakjuk az edénybe: egy sor dióhéjat, egy réteg gyapjút, erre ismét diót. Felöntjük annyi vízzel, hogy ellepje, és lassú tűzön, kevergetés mellett főzzük.

A dió cseranyagtartalma miatt nem szükséges pácolnunk a gyapjút, ha azonban sötétebb színt akarunk, réz- vagy vasgálicot használunk.

Fekete színt a dió barnuló kopácsából nyerünk. Székelypál-falván ezt a színt kökényfeketének mondják, készítésének módját így hallottam: mikor a dió már megérett, a haját leszedjük, megfőzzük. Gálickövet (vasgálicot) adunk hozzá, majd a levét leszűrjük, és a gyapjút egy óra hosszáig főzzük benne. Ezután az edénnyel együtt hűlni hagyjuk, meleg takaróval lefedjük, hogy a gőzben maradjon. Ecetes vagy csak tiszta vízben még nedvesen tisztáljuk. „Kökényfekete az vé-

gig, a színét nem ereszti.” Pamuton halványabb színeket ad, sárgásbarnát, ill. szürkét.

A diófa kérgével is festhetünk *barna* színt, sőt a kifőzött csonthéjával *drappot*.

A dió megégetett csonthéjából fekete könyvnyomó festéket készítettek régen.

VADGESZTENYE (*Aesculus hippocastanum*)

A vadgesztenye vagy bokrétafa egyenként ültetve is szép látvány, fasornak pedig egészen különleges. Vadon csak a Balkán-félszigeten nő, másutt mindenütt ültetett fa. A növény minden része fontos gyógyszeripari alapanyag. A vadgesztenye emberi fogyasztásra nem alkalmas, de az állatok takarmányozásához korábban felhasználták. A héjuktól megfosztott magokat – magas szaponintartalmuk miatt – finom kelmék mosására használták. Ma újra kezdik felfedezni, mint környezetkímélő, természetes hatóanyagú mosószert.

A fa leveleit, virágzatát és gesztenyéit szedhetjük festéshez.

A kinyílt virágokat májusban szedjük. Hosszú, legalább 8-10 órás főzés hatására adják csak ki a színanyagukat, a timsóval pácolt gyapjút *sötétsárgára* festhetjük a főzetben.

A vadgesztenye kora őszi leveleinek főzetében *sárgára-világosbarnára* színeződik a gyapjút, pamut. Timsóval pácoljuk mindkettőt.

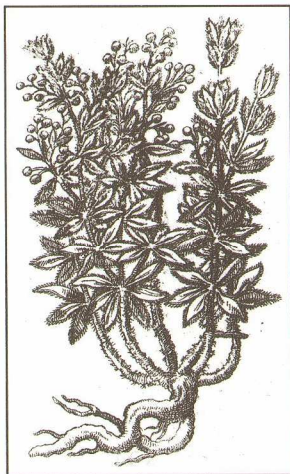
Szeptemberben a termés külső, zöld burkát gyűjtjük. Egynapos áztatás után felfőzzük, a vasgáliccal pácolt textilt *szürkészöldre* festi. Az érett gesztenyékről lefejtett kemény, vörösbarna maghéj sok csersavat tartalmaz, ezért külön pácolás nélkül is tartós *barna* színt ad. A *szelidgesztenye* éppígy használható festésre.

FESTŐ BUZÉR (*Rubia tinctorum*)

Vörös színezékeknek mindig is szűkében voltak a festők Európában. Az állati eredetű, drága festőanyagokon kívül használtak ugyan az alkannát (báránypirosító), a sáfrányos szeklicét, egyes galajféléket, a festőzuzmókat s a Keletről, majd pedig

A levelek *sárga-barna* színt adnak; a virágok *sárgára*, a gesztenyék *barnára* színeznek.

Festő buzér (Valentini: Museum Museorum, 1714)

„Így neveznek bizonyos növényt, melynek gyökere a jelenkor iparában (1857) leghasználtabb festéket szolgáltatja. A buzér a világos skarlátszíntől kezdve egyfelől a barna és fekete, másfelől a leggyengébb rózsza- és ibolyaszínig, a legkülönbéle árnyéklatok előállítására használtatik: gyapjú, pamut, posztó és más kelmék festésére szolgál, s nevezetesen a rendkívül élénk s felettébb tartós török-veres színt készítik belőle; nemkülönben a víz- és olajfestészetben használt nagyon is szép lakk belőle állíttatik ki.” (István bácsi naptára, Képes Kalendárium)

Amerikából behozott vörösfákat, de ezek nem voltak igazán tartós színezékek. A festő buzér volt az egyetlen növény, amely nem fakuló, erős vörös színt adott, és amelyet Európában is sikerrel termesztettek. A legszebb és legtartósabb szín az ún. törökvörös festéssel érhető el, a perzsa, török, kaukázusi szőnyegekben több száz éven keresztül megtartotta fényességét.

A buzérfestés kis-ázsiai eredetű, de a festett kelmék és maga a festőnövény már korán eljutott Európába. A festés törökvörös módját azonban a keleti festők hosszú ideig titokban tartották, csak a 18. században tudták a francia mesterek a receptjét megszerezni. Igen hosszadalmas és bonyolult, hónapokig tartó eljárás ily módon színezni a szöveteket, ám tartóságban ezután felülmúlhatatlan volt.

A festő buzér természetes élőhelye Nyugat-Ázsia és Délkelet-Európa, de több országban meghonosították és termesztették. Magyarországon „sok ideig használták a Birodalom műveisei mint külföldi szert, mígnem a honi iparkodás is természetien kezdé”, s a 19. századtól már szépen termő buzérföldek voltak Pest, Bács és Somogy vármegyében. Vadon csak elvétve, leginkább Erdélyben található, mint a régi termesztés maradványa. Szaporítása egyszerű, mind magról, mind pedig gyökérről lehet.

„Szent Mihály és Mindszent havakban (szeptember-október) kiássa az ember az erősebb gyökereket, tisztára mossa hideg vízben; annakutána lágy meleg sütőkemenczében lassan szárítja, utóbb goromba liszté töri vagy őrli.” A porrá tört buzért felöntjük vízzel, és híg péppé keverjük, így hagyjuk ázni fél napig. Áztatás után felöntjük még vízzel, és 10-15 percig lassú tűzön melegítjük. (Főzni nem szabad, mert magasabb hőfokon a buzér sárga színanyaga is kiválik, és tompa színt kapunk az élénk vörös helyett.) Ezután átszűrjük, a lébe beletesszük a timsóval pácolt gyapjút vagy pamutot, és ugyancsak gyenge tűzön, 20 percig melegítjük. Végül kicsavarjuk, és jól kiöblítjük. 10 dkg textilre ugyanennyi porított buzért számíthatunk.

Hasonló vörös színezéket tartalmaz a buzérfélék családjába tartozó galajfajok gyökere is. A festő buzérhoz hasonlóan használjuk.

SÓSKABORBOLYA (Berberis vulgaris)

A sóskafa vagy leánysomfa 1-2 méter magasra növekvő tüskés bokor. Meleg, száraz helyeken, cserjésekben vadon is nő, bár sok helyütt kiirtották, mert a gabonarozsda köztesgazdája. Piros bogyói savanyúak, de ehetőek, régen lekvárt főztek belőle. Több rokon fajával díszcserjeként ültetik, ezek termései nem fogyaszthatók.

„Bogyóinak nedve timsóval igen szép piros tintává s festékké válik, gyökere s kérge nagy mennyiségben sárga festanyagot tartanak magukban, gyapjú s egyéb szövetek szép sárga festésére; ezzel festik a lengyelek az ún. sárga szattyánt.” (Némelly iparnövény termesztésének s művelésének figyelembe ajánlása, 1847) A bőrgyártás hazai mesterei is használták sárga festésre a főzetét.

A lemetezett borbolyaágakat felaprítjuk, felöntjük vízzel, és egy napig áztatjuk. Ezután 2-3 óra hosszat főzzük, majd átszűrjük. A langyos lébe beletesszük a timsóval pácolt textilanyagot, és egy órát főzzük. *Sárgásbarna* színt ad. Szép tiszta *sárgát* úgy kapunk, ha lefejtjük az ágakról a külső kérget, és csak a hánccs, illetve farészt használjuk. Rézgaliccal pácolt textilen a *zöld* szín különböző árnyalatait állíthatjuk elő, sötétzöldet vasgaliccos pácolással kapunk.

A sóskaborbolya levelei timsóval *barnásszürkére* színezik a gyapjút.

FAGYAL (Ligustrum vulgare)

Vesszős fagyal, fagyalfa, madárhúr. Gyertyános-tölgyes erdők jellemző növénye, erdőszéleken, erdei tisztásokon gyakori. Mutató, szép cserje, olajzöld levelei gyakran egész télen az ágakon maradnak, és a bogyói is kitartanak tavaszig. Kedvelt dísznövény, leggyakrabban sövénynek ültetik. Hajlékony, zsenge hajtásaiból varrókosarokat fontak régen.

„A' fagyal-fa bogyója jó borfestéket ad, a' kártyatsinálók kék és fekete festéket készítenek a' bogyóiból.” (Veszelszki A.)

Sárgára színezhajjuk a gyapjút a fagyal leveleivel, de erősebb, tartósabb lesz a színe, ha ágdarabokat is főzünk hozzá. Ugyanebbe a főzetbe kevés rézgalicot téve, *zöld* színt kapunk.

A sóskaborbolya kéreg alatti hánccsa dús *sárga* festékanyagot tartalmaz, amely minden természetes szálanyag színezésére alkalmas.

A kéreg alatti héj *sárga*, rézgaliccal *zöld* színt ad; a levelek *szürkére*, a bogyók *pirosra* festenek.

A termésein kívül a fagyal levelei és ágdarabkái adnak még festékeket. Fagyalágakat a tavaszi-őszi kertrendezés során, a bokrok ritkításakor, nyesésekor gyűjthetünk. A levelek és ágrészek *sárgát*, rézgaliccal *zöld* színt adnak; bogyói timsóval *kékre*, rézgaliccal *zöldeskékre* festenek.

Bogyóit késő ősszel, novemberben szedjük, mikorra már megfeketedtek. Timsópáccal különböző árnyalatú *kékre* festhetjük a főzetében a gyapjút és a pamutanyagot; rézgáliccal *zöldeskék* színt ad.

Egy „házi indi”, azaz indigóreceptet ad meg a *Titkokkal tellyes Festés-Mesterség* című könyv: „Egy cseber fagyalfa bingyót roncsolj meg valamennyire, tölts reá négy ejtel (1 ejtel = 1,5 liter) tiszta vizet és egy ejtel jó fejér ecetet egy üstbe, főzd meg, minekutánna jól lobogott, tégy belé három lót (1 lat = 16 g) apróra tört timsót, ismét buzogtasd fel a tűznél, azután kivévén nyugodjék, osztán szüörd által tiszta ruhán egy tiszta cseberbe, ismét keverj belé négy lót apróra tört timsót, s lesz szép házi indid.” Ha sötétebb színt akarunk, kevés vasgálicot adunk még a festőléhez. Kb. félóráig főzzük benne a gyapjút, majd kicsavarjuk és öblítjük.

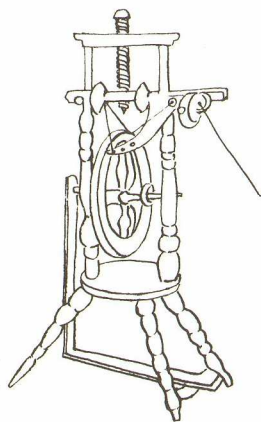
Kék tintát a nyers fagyalbogyókból készítünk: az érett, összezúzott bogyókat felöntjük kevés ecetes vízzel, és fél napig így áztatjuk. Ezután kissé felmelegítjük, hozzáadjuk a timsót és a mézgát. A száraz termésből készített tinta szürkés-kék színű, ehhez a bogyókat legalább félóráig főzni kell. A kész tintát sűrű szövésű vásznon vagy szűrőpapíron gondosan átszűrjük.

KÖKÉNY (*Prunus spinosa*)

Tövis, boronafa, ekegúzs. Sűrű ágrendszerű, szúrós cserje, jókora tövisei vannak. Ahol csoportosan nő, átjárhatatlan bozótost alkot, ezért istállók köré, legelők szélére védősövénynek ültették.

Fája kemény, jól faragható. Hamvaskék termése a legkésőbbben érő vadgyümölcs. Érdemes kivárni és csak az első fagyos napok után leszüretelni, mert beérve ízletes csemege. Gyógyteának is isszák, bélhurutot orvosolnak vele. A fonóasszonyok eszegették a szál sodrásához, mert akár a citromlétől vagy a fenyőszuroktól, bővebben nyáladzik az ember.

Festésre a kökény virága, termése és a fa kérge használható. A kinyílt virágokat hosszan, 4-5 órán át főzzük. Ez idő alatt a festőlé színe a kezdeti halványsárgából sötét *narancsszínre*

Rokka

változik. Ebbe a lébe tesszük a timsóval pácolt gyapjút, és félóráig főzzük benne.

Rózsaszíntől a vörösig többféle árnyalatot ad a teljesen érett kökénybogyó főzete. A bogyókat hálába kötjük, és úgy főzzük; mikor már teljesen megpuhult, szétnyomkodjuk. Beletehetjük mindjárt a gyapjút is, és együtt főzzük a kökénnyel. Timsóval pácoljuk.

Kérget a kivágott bokor vastagabb ágairól szedjünk. A belső, vörösesbarna rétegét lefejtjük és 1 hétre beáztatjuk. Ezután ebben a lében egy napig főzzük, majd átszűrjük, és a timsóval pácolt gyapjút addig főzzük benne, míg a kívánt *barnás-narancs* színt el nem éri.

VÖRÖSHAGYMA (*Allium cepa*)

A legközönségesebb házi festőszer. A külső, barna buroklevelei tartalmaznak a színezőanyagot. Többnyire csak tojásfestésre használják, pedig a gyapjút és a pamutot is szépen színezi.

A hagymahéjjal festett húsvéti tojás, az „aranytojás” sárgás-vörös színű. Egy múlt századi leírás szerint a tojásra megnevesített zeller- vagy petrezselyemlevelet simítottak, és e köré hagymahéjat göngyöltek. Vékony cérnával átkötötték, és kb. fél órán át főzték. Mikor kihült, a tojást szárazra törölték, és szalonnahéjjal kifényesítették. Ahol a zellerlevél fedte, ott a festés halványabb lesz, a sötétebb háttérből a levélforma szépen kirajzolódik. Hasonló eljárást hallottam Székelypálfalván, ott eperlevelet, büröklevelet tettek a tojásra, majd gézbe bugyolálták, és a hagymahéjjal együtt főzték. „Olyan szép lett a tojás, látszott a fenyőfa az oldalába!”

Használták a hagymahéjat a hagyományos festett fabútorok fényezésére készített firniszekhez is. Kós Károly jegyezte le a vargyasi bútorfestők receptjei között: „Ha egy kis vöröses árnyalatot akartak, akkor kevés vöröshagymahéjjal főzték át a mázos kenceolajat.”

A hagymahéjból a *sárgától a rozsdabarnáig* terjedő színárnyalatokat kapjuk. A száraz hagymahéjat felöntjük vízzel, és kb. egy órán át főzzük. A levét leszűrjük, és a timsóval pácolt, nedves textilanyagot beletesszük. Néhány perces főzés után már sárga színt kapunk.

A virágok *narancssárga* színt adnak, a kökénybogyó *rózsaszín-vörösré*, a kérge *vörösesbarnára* fest.

A hagymahéj fényes sárga, barnássárga, vörösesbarna színt ad a főzet töménységétől és a főzés időtartamától függően.

Jegyzék

FESTŐNÖVÉNYEK

SZÍNEK SZERINT CSOPORTOSÍTVA

Sárga, sárgásbarna

Aranyvessző: virágos, leveles szár
Bodza: levél, kéreg
Büdöske: virág
Csalán: levél, gyökér
Cserszömörce: levél, kéreg
Dió: barka
Éger: éretlen toboztermés
Fagyal: levél
Festő pipitér: virág
Festő rekettye: virágos, leveles szár
Festő rezeda: virágos, leveles szár
Gilisztaűző varádics: virágos, leveles szár
Kökény: virág
Körömvirág: virág
Kutyatej: virágos, leveles szár
Lyukaslevelű orbáncfű: virágos, leveles szár
Nyír: levél
Rézvirág: virág
Sáfrányos szeklice: virágszirom
Sóskaborbolya: kéreg
Vadalma: kéreg, levél
Vadgesztenye: levél, virág
Varjútövisbenge: termés, kéreg
Vérehulló fecskefű: virágos, leveles szár
Vöröshagyma: buroklevél.

Zöld

Csalán: levél
Fagyal: levél
Sóskaborbolya: kéreg
Varjútövisbenge: termés

Liláskék, kék

Alkőrmös: termés
Bodza: termés
Fagyal: termés
Festő csülleng: levél
Festőmályva: virág

Rózsaszín, piros

Dália: virág
Ecetszömörce: termés
Kökény: termés
Nyír: termős barka
Rózsa: szírom
Sáfrányos szeklice: virágszirom
Sóskaborbolya: termés

Barna, vörösesbarna

Csipkebogyó: termés
Dió: levél, termésburok
Éger: kéreg
Kökény: kéreg
Lucfenyő: toboz
Lyukaslevelű orbáncfű: virágos, leveles szár
Nyír: kéreg
Szurokfű: virágos, leveles szár
Tölgy: kéreg, gubacs
Vadgesztenye: maghéj
Vadkörte: kéreg, levél
Vöröshagyma: buroklevél

Fekete, szürke

Borostyán: termés
Dió: termésburok
Éger: kéreg, áltoboz
Sóskaborbolya: levél
Szurokfű: virágos, leveles szár
Tölgy: kéreg, gubacs

A felhasznált, ajánlott irodalom

- Adrosko, Rita J. *Natural Dyes and Home Dyeing*. New York, 1971
- Balázs Márton: Adatok Háromszék vármegye néprajzához. (A Háromszék megyei húsvéti írott tojásokról) Sepsiszentgyörgy, 1942
- Csapó József: *Új Fűves és Virágos Magyar Kert*. Pozsony, 1792
- Csókos Györgyi: *Szövés*. Budapest, 1978
- Domonkos Ottó: *Magyarországi festőcéhek I., II.* Arrabona, 1974. Arrabona, 1976
- Fényes Elek: *Magyarország statistikája*. Pest, 1842
- Frecksay János: *Mesterségek szótára. (Bőrgyártás)* Budapest, 1912
- Frecksay János: *Találmányok könyve. (A kelmefestés s kelményomás)* Budapest, 1879
- Györffy István: *A hazai festőnövények és a velük való népi festési módok*. Herba, 1921-es évfolyam
- Kós Károly–Szentimrei Judit–Nagy Jenő: *Kászoni székely népművészet*. Bukarest, 1972
- Landgráf Katalin és Szittner Andrea: *Kézi szövés*. Budapest, 1980
- Larsen, Jack Lenor. *Dyer's art the Ikat, batik plangi*. New York, 1976
- Lőrinczi Etelka: *Fonálfestés és rojtkötés Árapatakon. Népismereti dolgozatok*, Bukarest, 1980
- Melius Péter: *Herbarium* (1578). Bukarest, 1979
- Mezei Gazdaság Könyve, Pest, 1836. (Stephens Henry „The Book of the Farm” munkája nyomán, III., IV., V. kötet)
- Miklóssy V. Vilmos: *Festőnövények a csiki háziiparban. Népismeret*. Dolg. Bukarest, 1978
- Natural Plant Dyeing*. Brooklyn Botanic Garden Record, Vol. 29. New York, 1973
- A növény és élete*, II. rész, szerk. dr. Szabó Zoltán. Budapest, 1941

- Palotay Gertrúd: *A gyapjú fonása és festése Csíkszenttamason*. Néprajzi Értesítő, 1937
- Robertson, Seonaid. *Dyes from Plants*. New York, 1973
- Robinson, Stuart. *A History of Dyed Textiles*
- Szabó T. E. Attila–Péntek János: *Ezerjófű*. Bukarest, 1976
- Szentimrei Judit: *Székely festékesek*. Bukarest, 1958
- Szutórisz Frigyes: *A növényvilág és az ember*. Budapest, 1905
- Timárné Balázs Ágnes: *A fonal- és kelmefestés története*. 1981
- Toroczka Wigand Ede: *Régi Kert s Miesei*. Budapest, 1917
- Uránia növényvilág. *Magasabb rendű növények I. II.* Budapest, 1976
- Vámszer Géza: *Életforma és anyagi műveltség*. Bukarest, 1977
- Veszelszki Antal: *Erdei és Mezei Gyűjtemény, vagy-is Fa- és Fűszeres Könyv*. Pest, 1798
- Vondrasek József: *A gyógyszerészi gyakorlat kézikönyve*. Budapest, 1911
- Vrande, Jet van de: *Wolle farben mit Naturfarben*. Ravensburg, 1982

- Bodza-égettbor*; Nemzeti Gazda, 1817
- A Földi Bodzabogyó hasznávétele*; Nemzeti Gazda, 1818
- A bőrcserzés* Nagyenyeden: Néprajzi Értesítő, 1900. Lázár István
- A csalány* hasznos növény: Természetbarát, 1846
- Cserfakéreg* bocskor. Magyar Nyelvőr, 1967. Reuter Camillo
- A csüllengről*: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók... 1867
- Csüllengtermelési és csüllengindigó gyártási kísérletek hazánkban*, 1937. Dr. Szathmáry László
- Néhány vadon termő festékfűvünk*: Pótfüzetek a Természettudományi Közlönyhöz, 1901. Borbás Vince
- A festő buzér*: A Magy. Orv. és Term. vizsg. Munkálatai, 1874
- A festő buzér a szerves kémia mai megvilágításában*: Természettudományi Közlöny, 1941. Dr. Zemplén Géza
- Kender, len, gyapjú-fonás-szövés-festés: Vasárnapi Újság, 1856. 374–413. Kubinyi Lajos
- A festőanyagokról* (Újabb haladások a festőanyagok vegyészetiében): Természettudományi Közlöny, 1870. Wartha Vince

Tanulmányok, rövidebb folyóiratcikkek

(A címszavak betűrendjében
állítottuk össze a jegyzéket.)

Hazai festőnövényeink: Búvár, 1973. 3. sz. Boros Ádám–Szabó László

Jegyzéke azon festőnövényeknek, melyek Magyarországon, Slavoniában, Horvátországban és Erdélyben találtak...: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálatai, 1846. Rummy Károly

Festőpalánták. Egyedül gazdaságos szempontból adva: Tudományos Gyűjtemény, 1837. IV. köt.

Farsang és húsvét a dévai csángótelepen: Néprajzi Értesítő, 1906. Szabó Imre

Háziszövetek kifestése: Kolozsvári Közlöny, 1864. Bíró Erzsébet

Némelly iparnövény termesztésének s művelésének figyelembe ajánlása. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálatai, 1847. Vinau János

Indigóhonosítási kísérletek hazánkban, a XVIII. század végén. Természettudományi Közlöny, 1937. 2. szám. Dr. Szathmáry László

Honi indigó. Gazdasági Tudósítások, 1838; Európai indigóvali festésnek legkönnyebb módja. Kertészgazda, 1867. Katona Dienes

Kelmefestő Újság: 1922–1923. 1936–1937

Magyar Kelmefestő Újság: 1909., 1911., 1913

A növényi festékek: Természettudományi Közlöny, 1941. Kendi Finály István

A mályva művelése: Magyar Növénytan Lapok, 1877. Holuby József

A hortobágyi pásztorviselet: Néprajzi Értesítő, 1914. Dr. Ecse-di István

A' Sáfrány termesztésnek... üzéséről: Tudományos Gyűjtemény, 1832. I. köt.

Vad Sáfrány termesztése: Nemzeti Gazda, 1814

A' Szeklitze haszna: Nemzeti Gazda, 1815

Régi festők színesanyagai: Természettudományi Közlöny, 1941. Dr. Baskai Ernő

A szücs mesterség Hódmezővásárhelyen: Néprajzi Értesítő, 1926. Kiss Lajos

A tímármesterség Nyíregyházán: Néprajzi Értesítő, 1927. Ferenczi István

Tartalom

Bevezető.....	5
Mit festhetünk növényekkel?.....	10
A textil előkészítése festéshez.....	22
Festés.....	22
Pácolás.....	24
Festőnövények.....	25
Gyűjtés, szárítás.....	25
Tavasszal gyűjthető növények.....	26
Nyáron gyűjthető növények.....	33
Ősszel és télen gyűjthető növények.....	47
Jegyzék.....	54
A felhasznált, ajánlott irodalom.....	56